

Dr. Gintautas SAKALAUSKAS
Lietuvos teisės instituto
Kriminologinių tyrimų skyriaus
vyriausiasis mokslo darbuotojas
Ankštoji g. 1A, LT-01109 Vilnius
El. p. gintautas@teise.org

KALINIMO SĄLYGOS IR KALINIŲ RESOCIALIZACIJOS PRIELAIDOS

Straipsnyje analizuojami pagrindiniai kalinimo sąlygoms keliami reikalavimai, ne tik užtikrinantys žmogiškojo orumo išsaugojimą ir kertinių žmogaus teisių laikymąsi, socialinės valstybės principo įgyvendinimą, bet ir sukuriantys prielaidas įkalintų asmenų resocializacijai, didinantys sėkmingos integracijos atlikus bausmę tikimybę. Asmens įkalinimas pats savaime yra viena blogiausių priemonių tam pasiekti, bet, bausmių sistemoje numatant laisvės atėmimo bausmę, jos taikymas, vykdymas ir atlikimas, net ir taikant ją kaip išskirtinę, alternatyvią ir paskutinę priemonę, bent jau kol kas yra neišvengiamas. Šiuolaikinėse demokratinėse teisinėse valstybėse asmens įkalinimas neturi ir negali tapti savitiksliu asmens laisvės varžymu, paprastas „atsėdėjimas“, galiausiai vedantis prie asmens gniuždymo, yra neperspektyvus ne tik pačiam kalinamajam, bet ir visuomenei, nes veda į tolesnę tokių asmenų atskirtį, tokiu būdu didinama ir pakartotinio nusikalstamo elgesio tikimybė. Aiškiai suvoktas kalinimo tikslas, sisteminių parengimas gyvenimui laisvėje, kuriami pozityvūs santykiai, elementarių buitinių sąlygų užtikrinimas, kalinimo atvėrimas yra tapę kertiniais šiuolaikinės nuolat savo veiklą reflektuojančios ir besimokančios įkalinimo sistemos bruožais. Totalitarinės valstybės įkalinimo sistelai tokie bruožai nėra būdingi, šiame straipsnyje ieškoma Lietuvos įkalinimo sistelai būdingų bruožų ir perspektyvų.

ĮVADAS

Laisvės atėmimo bausmė Europoje ir daugelyje kitų šalių yra pati griežčiausia bausmė bausmių sistemoje. Žmogaus laisvei tapus po gyvybės svarbiausiu pripažintu socialiniu gėriu, sėkmingos raidos bei oraus egzistavimo sąlyga, laisvės atėmimas užėmė, M. Fou-

cault žodžiais tariant, *par excellence* (tikriausios) bausmės vietą.¹ Visaverte bausme laisvės atėmimas tapo tuomet, kai už nusikalstamą elgesį taikoma bausmė „pasitraukė į pagrindį“, tapo nebesiejama su kaltininko mirtimi ir kankinimais viešumoje, siekiant įbauginti ir atgrasinti kitus, o svarbiausia – demonstruoti suvereno turimą galią bausti ir viešai rodyti savo valdžią.² Požiūrio į bausmę ir jos esmę pokytį neabejotinai lėmė vyravusių platesnių socialinių bei politinių pažiūrų kaita, visų pirma švietimo idėjos, humanizmas ir besiformuojanti šiuolaikinė demokratija, taip pat kriminologijos atsiradimas bei kritinis laisvės atėmimo bausmės poveikio vertinimas.³

Nepaisant gerokai pakitusių laisvės atėmimo bausmės vykdymo sąlygų per pastaruosius 50 metų (įskaitant ir atviras kalnimo formas, galimybes dirbti ar mokytis už įkalinimo įstaigos ribų, trumpam parvykti į namus ir pan.),⁴ bet kuri įkalinimo įstaiga yra **totali institucija**, kurioje ir per kurią maksimaliai kontroliuojamas asmens elgesys. Totali institucija „apglėbia“ visą žmogaus kasdienybę ir siekia tam tikro bendro tikslo, pagal jį atitinkamai formuodama jos viduje vykstančius interakcijos procesus.⁵ Totali institucija propaguoja ir veikia pagal tam tikrą ideologiją, kuri dažniausiai neatitinka gyvenimo įstaigos viduje realybės. Nuolat produkuojamas su realybe nieko bendra neturintis įvaizdis leidžia totaliai institucijai gyvuoti toliau.⁶ Šią realybę Lietuvoje **per metus tiesiogiai išgyvena daugiau kaip 11 tūkstančių nuteistųjų laisvės atėmimo bausme**, neskaitant dar kelių tūkstančių suimtųjų ir tiek pat atliekančiųjų trumpalaikę laisvės atėmimo bausmę – areštą.

Svarbu suvokti ir pabrėžti, kad įkalinimas iš esmės yra **žalinga**, nors tam tikrais

¹ Foucault M. *Disciplinuoti ir bausti*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 272.

² M. Foucault grindžia tokį pasikeitimą poreikiu „bausti kitaip: atsisakyti valdovo ir nuteistojo fizinio susidūrimo; išskirti valdovo kerštą ir liaudyje kunkuliuojantį pyktį, susikimbančius mirtinoje kovoje, kai ant ešafoto užkopia kankinamasis ir budelis. Labai greitai egzekucijos tapo nepageidaujamos. Valdžios požiūriu, jos buvo smerktinos, nes demonstruodavo tironiškumą, nesaikingumą, sužadindavo atpildo troškimą ir „žiaurų malonumą bausti“. Ten pat, p. 89.

³ Sakalauskas G. Socialinės ir ekonominės naujų laisvės atėmimo bausmės atlikimo formų taikymo prielaidos Lietuvoje // *Teisės problemos*, 2006, Nr. 4 (54), p. 5–8. Praėjo beveik 10 metų nuo šio straipsnio publikavimo, kuris anuomet buvo vienos iš Lietuvos Respublikos Vyriausybės programų patvirtinto punktų įgyvendinimo Lietuvos teisės institute ir mano tyrinėjimų intereso sutapimo rezultatas. Tuomet atrodė, kad belieka nubrėžti tam tikras teorines mokslines gaires ir jos taps praktinių pokyčių kelrodžiu. Deja, bet taip neįvyko, anuomet aprašyta problematika beveik nepakitusi išliko iki šių dienų. Norisi tikėtis, kad per kitus 10 metų šie pokyčiai bus reikšmingesni ir labiau pastebimi.

⁴ Plačiau žr.: Sakalauskas G. Įkalinimo atvėrimas: prielaidos ir galimybės Lietuvoje // *Teisė*, 2013, Nr. 89, p. 37–54; Sakalauskas G. Globalizacijos įtaka laisvės atėmimo bausmės vykdymui // *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai* (vyr. moksl. red. Gintaras Švedas). Vilnius: Registrų centras, 2014, p. 123–140.

⁵ Walter M. *Strafvollzug*. Stuttgart: Boorberg Verlag, 1991, p. 180.

⁶ Ten pat, p. 182.

sunkaus nusikalstamo elgesio atvejais vis dar neišvengiama priemonė, jis dažniausiai neturi jokio „taisomojo“, „integracinio“ ar kitokio pozityvaus poveikio, ypač jei jo turinį sudaro paprastas „atsėdėjimas“ be jokio aiškaus, sisteminio, tikslinio ir kokybiško integracinio pobūdžio priemonių taikymo. Dar 1987 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Rec (87) 3 dėl Europos kalėjimų taisyklių⁷ raginama „dėti visas pastangas, kad įkalinimas būtų vykdomas ir organizuojamas taip, kad: <...> būtų sumažintas žalingas įkalinimo poveikis ir skirtumai tarp gyvenimo įkalinimo įstaigoje ir laisvėje, galintys pakenkti kalinių rūpesčiui savimi ir atsakomybei <...>“. Kuo įkalinimas trunka ilgiau, tuo jis žalingesnis. Tiriant pastebėta, kad motyvacija pasikeisti didėja ar bent jau išlieka pirmaisiais antraisiais įkalinimo metais, tačiau vėliau, patyrus, kad **esi tik nubaustas ir nieko daugiau**, ketvirtaisiais penktaisiais metais vėl sumažėja, kol vis labiau ima didėti frustracija ir rezignacija.⁸

Asmens kalinimas nėra tinkamiausia resocializacijos priemonė – priešingai, jis dažniausiai veikia kontraproduktyviai, todėl neturėtų būti suvokiamas ir taikomas kaip neva skatinantis teigiamą asmens pokytį. Tačiau net ir šiuolaikinę bausmių sistemą kol kas sunku įsivaizduoti be laisvės atėmimo bausmės, bus sunku ją tokią įsivaizduoti ir netolimoje ateityje. Laisvės atėmimas, taikomas kaip kraštutinė priemonė (*ultima ratio*), kiek įmanoma mažiau ribojanti kalinamų asmenų galimybes ir taikoma kuo trumpesniai laikui, yra baudimo ir bausmių vykdymo politikos realybė, todėl jo vykdymas turi būti organizuojamas pragmatiškai, žvelgiant į visuomenės interesus, išsaugant nuteistųjų žmogiškąjį orumą, nepažeidžiant kertinių žmogaus teisių, nuteistojo asmens judėjimo laisvės neribojant labiau, nei tai yra būtina, žvelgiant į prognozuojamą padėtį po bausmės atlikimo. Kitaip tariant, įkalinimo įstaiga nėra tinkama vieta asmens integracijai, bet jei jis ten pakliuvo, jos būtina siekti, kad perspektyvos iš jos išėjus nebūtų dar blogesnės nei prieš tai. Galiausiai būtina išnaudoti nuteistojo asmens motyvaciją, norą ir pastangas siekti pokyčių savo gyvenime, jas visokeriopai skatinti.

Straipsnyje ne tik siekiama apžvelgti ir apibendrinti esmines kalinimo sąlygas, sudarančias prielaidas įkalintų asmenų integracijai, bet jis sumanytas ir kaip teorinė įžanginė empirinio tyrimo, kurį 2015–2016 m. planuojama atlikti Lietuvos įkalinimo įstaigose, dalis. Jame apžvelgiami ir analizuojami esminiai į integraciją orientuoto įkalinimo komponentai, tiriamas jų teisinis reglamentavimas, taikymo praktika, pateikiami anksčiau atliktų empirinių tyrimų rezultatai. Straipsnyje daug remiamasi įvairiomis kitomis publikacijomis ir atliktais tyrimais, siekiant išryškinti ir apiben-

---

⁷ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (87) 3 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.

⁸ Kury H., Brandenstein M. „Naujo poreikio bausti“ klausimu – ar griežtesnės bausmės yra veiksminga nusikalstamumo prevencijos priemonė? // Teisės problemos, 2009, Nr. 2 (64), p. 5–61.

drinti esmines gyvenimo įkalinimo įstaigose realybės problemas – ši teorinė analizė taps pagrindu empirinio tyrimo instrumentams parengti.

1. NUTEISTŪJŲ KALINIMO TIKSLAS

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso (toliau vadinama – LR BVK)⁹ 1 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, jog bausmių vykdymo įstatymų paskirtis – „nustatyti tokią bausmės vykdymo tvarką, kad atlikęs bausmę nuteistasis savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis“. Tokiu būdu, nors ir netiesiogiai (nes įtvirtinama „įstatymų paskirtis“), bausmių vykdymo sistemai iškeliamas **vienintelis nuteistųjų resocializacijos/integracijos tikslas**¹⁰ ir atsakoma Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau vadinama – LR BK) 41 straipsnio 2 dalyje įtvirtinto bausmės tikslų pliuralizmo, įskaitant ir tokius su nuteistųjų integracija sunkiai derinamus tikslus kaip bendroji prevencija ar (savitiksliis) asmens baudimas (LR BK 41 straipsnio 2 dalies 1 ir 2 punktai).

Išsamiai gyvenimą įkalinimo įstaigose reglamentuojančiose Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse¹¹ perrašyta progresyvi dar 1987 m. Europos kalėjimų taisyklių nuostata, kuri iš esmės įkalinimui taip pat formuoja tik **nuteistojo asmens integracijos tikslą**: „Įkalinimas jau pats savaime dėl laisvės atėmimo yra bausmė. Todėl kalnimo sąlygos bei kalnimo įstaigos režimas, išskyrus elementus, kuriuos pateisina izoliacija bei būtinumas palaikyti discipliną, neturi didinti kalinių kančių. Būtina imtis visų galimų priemonių, kad įstaigos organizavimo bei valdymo būdas padėtų: a) užtikrinti, kad gyvenimo sąlygos atitiktų žmogiškojo orumo reikalavimus bei priimtinius visuomenės gyvenimo standartus; b) mažintų žalingą kalnimo poveikį bei skirtumus tarp gyvenimo laisvėje ir kalnimo metu, nes pastarasis turi tendenciją mažinti kalinių savigarbą bei asmeninės atsakomybės jausmą; c) palaikyti ir stiprinti tuos ryšius su giminėmis bei išorės pasauliu, kurie remia geriausius kalinių bei jų šeimų interesus; d) suteikti kaliniams galimybes ugdyti sugebėjimus bei gabumus, kurie padidintų jų sėkmingos adaptacijos perspektyvas po išėjimo į laisvę“ (taisyklių 73–74 punktai, rekomendacijos 64–65 punktai).

---

⁹ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, patvirtintas įstatymu Nr. IX-994, priimtu 2002 m. birželio 27 d. // Žin., 2002, Nr. 73-3084 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

¹⁰ Taip pat žr.: Sakalauskas G. Įkalinimas Lietuvoje: praktika ir prasmė // Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2007, Nr. 2, p. 122–134; Sakalauskas G. Įkalinimo tikslų labirintuose // Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje (vyr. moksl. red. Gintaras Švedas). Vilnius: Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 2010, p. 133–153.

¹¹ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Nr. 194 „Dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“, priimtas 2003 m. liepos 2 d. // Žin., 2003, Nr. 76-3498 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

Nors šios nuostatos suformuluotos skyriuje labai keistu pavadinimu, labiau primenančiu tarybinių laikų plakatinį šūkį („Laisvės atėmimo režimas – viena iš nuteistųjų pataisos priemonių“),¹² tačiau, siejant šias nuostatas su LR BVK 1 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta nuostata, galima teigti, jog Lietuvoje (kaip ir daugelyje kitų šalių)¹³ bausmę skiriantis teismas ir ją vykdanči institucija (laisvės atėmimo bausmės atveju – įkalinimo įstaiga) siekia (turi siekti) skirtingų tikslų. Materialioje baudžiamojoje teisėje ir procesinėje bausmių vykdymo teisėje bausmės tikslai nesutampa, pastarojoje neveikia „praileisti“¹⁴ bendrieji bausmės tikslai – tai, ar turi būti paskirta bausmė ir būtent kokia, priklauso nuo Baudžiamajame kodekse numatytų sankcijų ribų, teismo kaltės, nusikalstamos veikos sunkumo ir įvairių prevencinių aspektų (taigi ne vien nuo asmens (re)socializacinių poreikių ir galimybių), o paskirtosios bausmės vykdymu (sudaromomis bausmės vykdymo ir atlikimo sąlygomis bei taikomomis

---

¹² Šis lozungą primenantis skyriaus pavadinimas tik sustiprina LR BVK iš tarybinių laikų užsilikusią „režimo“, kaip ypatingo nuteistųjų drausminimo bei tramdymo taisyklių ir priemonių visumos, sampratą, laikant ją savarankiška „pataisos“ priemone. LR BVK suformuluoto „režimo“, kaip „pataisos priemonės“, turinį, be kita ko, sudaro ir specialiųjų priemonių (antrankių, tramdomųjų marškinių ar surišimo priemonių, lazdu, kovinių imtynių veiksmų bei asmens apsaugai skirtų dujų, tarnybinių šunų, vandensvaidžių, specialiosios paskirties dujų, šarvuotųjų ir kitos technikos, šaunamųjų ginklų) panaudojimas (LR BVK 120–124 straipsniai). Žodis „režimas“ kartais vartojamas ir tarptautinių ar užsienio šalių teisės aktų tekstuose (pavyzdžiui, anksčiau cituotoje ir toliau tekste cituojamoje 1987 m. ET Ministrų Komiteto rekomendacijoje), tačiau čia jis suprantamas tiesiog kaip „bendra tvarka“, „bendros taisyklės“, „bendri reikalavimai“ ir pan., o ne kaip išskirtinė savarankiška „pataisos priemonė“ – tokiaime kontekste Europoje šis žodis vis dar aptinkamas tik buvusių į Tarybų Sąjungos sudėtį priverstinai inkorporuotų šalių teisėkūroje. Jis vis dar primena totalitarią praeitį, nes kalinių tramdymą laiko jų „pataisos priemone“. Moderniose įkalinimo sistemose labai aiškiai atskiriamos asmens integracijai skirtos priemonės ir saugumo užtikrinimo ar drausmės palaikymo priemonės, pastarosios nėra ir negali būti savaime orientuotos į pozityvų asmens pokytį, o tik į jo siekimo priemonę – atitinkamos tvarkos laikymąsi.

¹³ *Laubenthal K.* Strafvollzug. 3. Aufl. Berlin: Springer Verlag, 2003, p. 83. Resocializacijos (integracijos) tikslas įkalinimo įstaigoms keliamas ir daugelyje kitų Vakarų Europos šalių (Anglijoje ir Velse, Danijoje, Kroatijoje, Norvegijoje, Olandijoje, Prancūzijoje, Švedijoje ir kt.), o 1978 m. jis buvo įrašytas į naująją Ispanijos Konstituciją, jis įtvirtintas ir Italijos Konstitucijoje. Plačiau žr.: *Sakalauskas G.* Strafvollzug in Litauen. Kriminalpolitische Hintergründe, rechtliche Regelungen, Reformen, Praxis und Perspektiven. Schriften zum Strafvollzug, Jugendstrafrecht und zur Kriminologie. Band 24. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2006, p. 96. Įdomu ir tai, kad 1997 m. liepos 1 d. įsigaliojęs Rusijos bausmių vykdymo kodeksas išlaikė senąją pataisos ir pageidautino elgesio „diegimo“ ideologiją: *Бланков А. С., Фокин В. М.* Уголовно-исполнительное право Российской Федерации. Москва, 2003, p. 15; *Филимонов О.* Уголовно-исполнительное право России. Москва, 2004, p. 31. Anglijos ir Velse Kalėjimų tarnyba laikosi tokių 3 tikslų, kuriuos M. Cavadino ir J. Dignan vadina „proziškais“ (angl. *prosaic objectives*): laikyti kalinius saugiai, mažinti recidyvo riziką ir sukurti saugią, gerai sutvarkytą struktūrą (angl. *establishments*), kurioje su kaliniais būtų elgiamasi humaniškai, pagarbiai ir teisėtai. *Cavadino M., Dignan J.* Penal System. An Introduction. 4th Edition. Los Angeles et al.: Sage Publications, 2007, p. 193.

¹⁴ *Schwind H.-D.* Zum Sinn der Strafe und zum Ziel (Zweck) des (Straf-)Vollzugs // *BewHi*, 1981, Nr. 28, p. 351–354.

priemonėmis) turi būti siekiama **asmens integracijos tikslo**,¹⁵ kuris, pavyzdžiui, vykdant laisvės atėmimo bausmę, reiškia, kad kuo greičiau po nuteistojo atvykimo turi būti įvertinama kalinio asmeninė ir socialinė situacija, sudaromas individualaus darbo planas ir sukuriama rengimo paleidimui strategija (2006 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto patvirtintų Europos kalėjimų taisyklių 103.2 punktą),¹⁶ kuri turi būti nuosekliai įgyvendinama viso bausmės atlikimo metu. Žinoma, materialiosios baudžiamosios teisės įtvirtinti bausmės tikslai turi netiesioginę įtaką bausmės vykdymui, pavyzdžiui, paskirtos laisvės atėmimo bausmės trukmė sukuria atitinkamus bausmės laiko (teismo paskirtos laisvės atėmimo bausmės trukmė) ir vietas (teismo paskirta konkreti laisvės atėmimo bausmės atlikimo įstaiga) rėmus, tačiau juose vykstančiais procesais siekiama savarankiškų integracijos tikslų.

Lietuvos teisės aktai, įkalinimui nustatydami resocializacijos (integracijos) tikslą, palieka daug neaiškumų ir idėjinės painiavos, kuri atsiranda dėl dažno ir plataus „pataisos“ ir „socialinės rehabilitacijos“ sąvokų vartojimo kitose teisės normose. Nors šios sąvokos neretai kartu su „resocializacijos“ sąvoka vartojamos kaip sinonimai, tačiau jų esmė, ištakos ir idėjinis krūvis labai skiriasi. „Pataisos“ koncepcijoje asmuo tampa „taisytinu objektu“,¹⁷ vienkrypčio veikimo taikiniu, kai „geresniojo“ pastangos nukreipiamos į „blogą“ objektą.¹⁸ Sovietinėje sistemoje ši koncepcija buvo modifikuota pagal savitą ideologiją, kuriai nusikalstamumas buvo iš esmės ideologiškai svetimas, praeinantis reiškiny.¹⁹ Teigta, kad socialistinėje valstybėje (vėliausiai – sukūrus komunizmą) jis turėtų palaipsniui išnykti. (Vis dar) nusikalstantys asmenys buvo laikomi individais, kurių asmenybės bruožus ir nuostatas galima ir reikia pakeisti. Taip atsirado sovietinė pataisos koncepcija (rus. pataisyti – „исправить“ (ispravitj)):²⁰ bausmių vykdymo srities kodeksai buvo pavadinti „Pataisos darbų

¹⁵ Pagal *Laubenthal K.* Strafvollzug. 3. Aufl. Berlin: Springer Verlag, 2003, p. 83.

¹⁶ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.

¹⁷ *Franklis V. E.* Žmogus ieško prasmės. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1997, p. 31.

¹⁸ Pagal *Cornel H.* Resozialisierung – Begriff, Inhalt und Verwendung // *Cornel H., Kawamura-Reindl G., Maelicke B., Sonnen B.-R.* (Hrsg.) Handbuch der Resozialisierung. 2. Aufl. Nomos Verlagsgesellschaft: Baden-Baden, 2003, p. 23.

¹⁹ „Kuriant komunizmą, dar kol kas neišnyko būtinumas saugoti socialistinius visuomeninius santykius nuo nusikalstamų kėsinimųsi į juos tokiomis efektyviomis valstybinės prievartos priemonėmis, kaip kriminalinė bausmė“ (Tarybinė baudžiamoji teisė. Vilnius, 1972, p. 5). Plačiau apie nusikalstamumo sampratą sovietinėje ir šiuolaikinėje kriminologijoje žr.: *Sakalauskas G.* Nusikalstamumo sampratos dilema // Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika (STEPP), 2009, Nr. 5, p. 123–132.

²⁰ Lietuvių kalbos žodis „taisyti“ yra techninio pobūdžio, iš esmės nelabai tinkantis žmogaus asmens ar socialinių santykių kontekstui. Pažymėtina, jog anglų kalboje vartojamas žodis „treatment“, vokiečių

kodeksais“, nes darbas laikytas svarbiausia asmens pataisymo priemone, įkalinimo įstaigos – pataisos darbų kolonijomis.²¹ „Pataisymo“ procesas buvo skiriamas nuo „auklėjimo“, kurio prirėkdavo norint iš esmės pakeisti žmogaus asmenybę ir jo sąmonę: „Pataisyti nuteistąjį – reiškia išvaduoti jį nuo žalingų praeities atgyvenų, įskiepyti jam pagarbą socialistinei teisėtvarkai ir įtikinti jį, jog būtina nebedaryti nusikaltimų ir kitokių pažeidimų. Perauklėjimas reiškia gilesnį nuteistojo sąmonės pakeitimą. Čia kalbama apie tai, kad vykdant paskirtą bausmę, buvęs nusikaltėlis pasidarytų tikru tarybiniu žmogumi, sąmoningu ir aktyviu socialistinės visuomenės nariu, kurio elgesį apspręstų ne baudžiamųjų įstatymų baimė, o paties įsitikinimai, aukšti komunistinės moralės principai.“²²

Pažymėtina, jog „taisomojo“ požiūrio į įkalinimo sistemos veikimo idėjinius pagrindus Vakarų pasaulyje buvo atsisakyta XX a. antroje pusėje, jis jau nedviprasmiškai kritikuojamas dar senosiose, 1987 m. Europos kalėjimų taisyklėse: „Žymi permaina požiūryje į kalinių priežiūrą įvyko dėl perėjimo nuo režimų, siekiančių paveikti kalinių pažiūras ir elgesį, prie modelio, paremto socialinių sugebėjimų ir asmeninių galimybių vystymosi skatinimu, kas perspektyvoje padėtų jiems sėkmingai grįžti į visuomenę.“²³ 2006 m. Europos kalėjimų taisyklių 6 punkte rekomenduojama principinė nuostata: „Visas kalinimas turėtų vykti taip, kad asmenys, kuriems buvo apribota laisvė, galėtų lengviau integruotis į laisvą visuomenę.“²⁴

Nors kartais teigiama, kad, įstatymų ir socialinių mokslų kalboje atsisakius moralizuojančių sąvokų, jas tiesiog pakeitė socialinės technokratinės sąvokos,²⁵ visgi tarp

---

kalboje „*Behandlung*“ į lietuvių kalbą dažnai klaidingai verčiami kaip (kalinių) „*pataisa*“, nors iš esmės jie reiškia „*darbą su kaliniais*“ arba „*elgesį su kaliniais*“, arba „*kaliniams taikomas programos*“, bet ne jų „*pataisą*“. Naujųjų 2006 m. Europos kalėjimų taisyklių lietuviškame variante žodis „*treatment*“ išverstas kaip „*pataisa*“ jau tik vieną kartą ir tik taisyklių preambulėje, nors senosiose 1987 m. taisyklėse jis taip (faktiškai – klaidingai, bet prisitaikant prie lietuvių kalboje vartojamos terminijos) buvo išverstas 12 kartų.

²¹ Наташев А., Стручков Н. Основы теории исправительно-трудового права. Москва, 1967, p. 69; Стручков Н. Советское исправительно-трудовое право. Москва, 1977, p. 159; Стручков Н., Ткачевский Ю. Советское исправительно-трудовое право. Москва, 1983, p. 23; Зубков А. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века. Москва, 2003, p. 505.

²² Tarybinė baudžiamoji teisė. Vilnius, 1972, p. 295; taip pat Schittenhelm U. Strafe und Sanktionensystem im sowjetischen Recht. Grundlinien der Kriminalpolitik von den Anfängen bis zum Ende des Sowjetstaates. Freiburg i. Br., 1994, p. 343.

²³ Žr. Europos kalinimo įstaigų taisyklių aiškinamąjį memorandumą: čia dažniausiai vartojamas „resocializacijos“ arba „reintegracijos“ terminas su visais iš to išplaukiančiais ideologiniais ir praktiniais padariniais.

²⁴ Anglų k.: „All detention shall be managed so as to facilitate the reintegration into free society of persons who have been deprived of their liberty.“

²⁵ Cornel H. Resozialisierung – Begriff, Inhalt und Verwendung // Cornel H., Kawamura-Reindl G.,

nuteistojo asmens „pataisos“ ir resocializacijos (integracijos) yra didžiulis socialinio gyvenimo suvokimo ir ideologijos skirtumas. Asmenų integracijos siekis išplaukia iš konstitucinių **socialinės valstybės (orientacijos)²⁶ ir solidarumo principų**, ku-

Maelicke B., Sonnen B.-R. (Hrsg.) *Handbuch der Resozialisierung*. 2. Aufl. Nomos Verlagsgesellschaft: Baden-Baden, 2003, p. 23.

²⁶ Reikėtų pažymėti, kad Lietuvos Konstitucinio Teismo doktrinoje (kol kas) socialinės valstybės principo turinys ir reikšmė nėra pakankamai išplėtoti, nors bausmių vykdymo sistemos humanizavimui ši plėtotė būtų labai svarbi. Linkstama vengti socialinės valstybės principo sąvokos vartojimo, ją pakeičiant „socialinės valstybės orientacijos principu“. Dar 2002 m. publikuotame straipsnyje *Egidijus Kūris* rašė, kad „Lietuvos konstitucinės sistemos kontekste socialiai orientuotos valstybės sąvoka kur kas priimtinesnė už jau minėtą socialinės valstybės sąvoką dėl mažiausiai dviejų priežasčių: (1) valstybės socialinė orientacija remiasi į visuomenės išgales, ekonominės ir socialinės teisės yra ribotai konstituciškai garantuojamos, jos daugiausiai „aktyviai“ užtikrinamos tik tuo mastu, kuriuo įtvirtintos Konstitucijoje ir įstatymuose; (2) socialinės valstybės sąvokos išvengė ir Konstitucijos kūrėjai, veikiausiai siekdami nesukelti asociacijų su kai kurių kitų valstybių, dėl ekonominio išsivystymo pajėgių užtikrinti didesnes socialines garantijas (pvz., Vokietijos, Ispanijos), konstitucine frazeologija“. *Kūris E.* Koordinaciniai ir determinaciniai konstituciniai principai // *Jurisprudencija*, 2002, t. 27 (19), p. 67. Tokie argumentai neįtikina mažiausiai dėl keturių priežasčių: 1) socialinės valstybės principas nereiškia, kad valstybė gali ir turi minėtas socialines teises užtikrinti „ne pagal savo išgales“ ir Konstitucijoje bei įstatymuose „nenumatytu“ mastu; 2) Konstitucijos kūrėjai išvengė ne tik socialinės valstybės, bet ir socialinės valstybės orientacijos sąvokos; 3) socialinės valstybės „orientacijos“ principas vargu ar apskritai yra principas, jeigu jam bandoma suteikti kitokį turinį (juk principas ir yra orientacija), nes dėl silpnos išraiškos jo įtaka tampa minimali; 4) Vokietijos Konstitucija su aiškiai išreikštu socialinės valstybės principu buvo priimta dar... 1949 metais – apie tuo metu buvusią Vokietijos valstybės galimybę ir išgales pasirūpinti žmonių socialine gerove net nereikia skaityti istorijos ar ekonomikos vadovėlių, pakanka „Google“ paieškos sistemoje suvesti „Deutschland 1949“, pasirinkti „vaizdai“ ir pasižiūrėti to meto šalies žmonių ir miestų nuotraukas. Be to, toliau straipsnyje *Egidijus Kūris* pripažino, kad „Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinta valstybės socialinė orientacija taip pat turi potencijos evoliucionuoti taip, kad valstybė kada nors ateityje būtų traktuojama kaip socialinė valstybė, tačiau tam būtina sąlyga – esminis, kokybinis ūkio pakilimas, leidžiantis plėtoti, įstatymuose vis plačiau įtvirtinti socialinių garantijų sistemą. Per anksti ėmus traktuoti mūsų valstybę kaip socialinę valstybę tik būtų sukompromituota socialinės valstybės idėja“. Ten pat, p. 67. Sunku pasakyti, kada tai yra „per anksti“ ar „per vėlai“, nes „per anksti“ tokiam požiūryje labai panašėja į „niekada“. Galima klausyti, ar nebuvo „per anksti“ įtvirtinti demokratinės ir teisinės valstybės principus? Kaip ketveriais metais vėliau skelbtoje publikacijoje pastebėjo *Juozas Žilys*, Lietuvoje „valstybės socialinės valstybės koncepcija konstitucinėje jurisprudencijoje iki šiol neišplėtoti tokiu mastu kaip teisinės valstybės doktrina. Viena iš priežasčių yra ta, kad Lietuvos valstybė, kitaip nei kai kurios kitos Europos šalys, neapibūdinta kaip socialinė valstybė, Konstitucijoje neišreikštas socialinis valstybingumas. Toks konstitucinio reguliavimo neapibrėžtumas yra tik viena iš priežasčių, nulemiančių Konstitucinio Teismo santūrumą formuluojant aiškią ir nedviprasmišką išvadą apie tai, kad socialinė valstybė yra tokia pati vertybė, kaip ir teisinė valstybė“. Tačiau jis pažymi, kad „oficialioje konstitucinėje doktrinoje ne tik nekvestionuojamas socialinis valstybingumas, bet vis intensyviau disponuojama konstitucinėmis vertybėmis, teigiančiomis apie valstybės socialines priedermes. Šiuo atžvilgiu pagrįstai sakoma, kad Konstitucinis Teismas neneigia valstybės socialinio pobūdžio ir valstybės institucijas varžančio socialinio teisingumo ir darnos imperatyvo, tačiau, kita vertus, neįvardija pamatinės socialinio valstybiškumo gairės ir nebrandina atitinkamos doktrinos“. *Žilys J.* Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje // *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 12 (90), p. 18, 21. Socialinės valstybės principas daug labiau išplėtotas, pavyzdžiui, Vokietijos Konstitucinio Teismo doktrinoje (žr. 93-ą išnašą), tikėtina, kad ją toliau ne tik brandins, bet ir plėtos Lietuvos Konstitucinis Teismas.

riuose užkoduota žmogaus, jo vertės ir orumo samprata, užprogramuotas žmogaus įvaizdis,²⁷ socialinio gyvenimo realybė, kuri turi formuoti valstybės, jos sukurtų ar remiamų institucijų bei organizacijų ir jose dirbančių žmonių laikyseną, dirbant su nuteistais asmenimis.

LR BVK 111 str. numatyta viena iš pataisos priemonių „socialinė rehabilitacija“ savo esme ir joje slypinčiu turiniu taip pat neatitinka resocializacijos idėjos ir jos įgyvendinimo priemonių esmės.²⁸ „Socialinės rehabilitacijos“ sąvoka pakeitė ankstesnę Pataisos darbų kodekse buvusią (politinio) auklėjamojo darbo su nuteistaisiais sąvoką,²⁹ nors įstatymuose nėra apibrėžta, ką ji reiškia.³⁰ Socialinės rehabilitacijos sąvokoje slypi daug procesų, nebūtinai susijusių su nuteistojo nenusikalstamu elgesiu ateityje ir iš esmės galima klausti – ar įmanoma „socialiai reabilituoti“ kalintį ar laisvės atėmimo bausmę atlikusį asmenį? Be to, pats žodis „rehabilitacija“ dažniausiai vartojamas medicinos arba politinių nusikaltimų srityje, susijęs su gero vardo susigrąžinimu, jis gali būti vartojamas ir (nu)teistojo psichologinio konsultavimo kontekste – kai siekiama jį psichologiškai „atstatyti“ bausmės vykdymo metu ar po jos atlikimo.³¹ O resocializacijos procesas apima būtent asmens gebėjimų gyventi

---

²⁷ *Rehn G. Grundlegende Überlegungen zur Planung und Gestaltung Sozialtherapeutischer Einrichtungen im Justizvollzug // Rehn G., Nanninga R., Thiel A. (Hrsg.) Freiheit und Unfreiheit. Arbeit mit Straftätern innerhalb und außerhalb des Justizvollzuges. Herbolzheim: Centaurus Verlag, 2004, p. 213.*

²⁸ Iš lotynų kalbos *rehabilitatio* – atgavimas. Tai: 1. neteislingai apkaltinto arba apšmeižto asmens gero vardo atitaisymas, atgavimas; 2. teisių, kurias asmuo turėjo anksčiau, grąžinimas. 3. nepagrįstai patraukto baudžiamojon atsakomybėn asmens pripažinimas nekaltu; 4. med. priemonių, padedančių atgauti žmonių su sutrikusiomis organizmo funkcijomis sveikatą ir darbingumą, kompleksas. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.

²⁹ *Стручков Н. Советское исправительно-трудовое право. Москва, 1977, p. 174; taip pat žr. senojo LTSR ir LR pataisos darbų kodekso 57 straipsnį.*

³⁰ Rehabilitacijos samprata pateikta LR BVK komentare (*Blaževičius J., Švedas G., Usik D. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso komentaras. Vilnius: TIC, 2004, p. 384*) ir Penitencinės teisės vadovylyje (*Blaževičius J., Dermontas J., Stalioraitis P., Usik D. Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 264*), tačiau ji labai plati, o kai kuriais teiginiais galima abejoti, ar jie sudaro rehabilitacijos turinį ir ar iš esmės yra korektiški bei tikslūs.

³¹ Nuteistųjų rehabilitaciją galima laikyti resocializacijos dalimi. Pažymėtina ir tai, kad šio žodžio vartojimas priklauso ir nuo tradicijos (jis santykinai dažniau vartojamas anglosaksų terminologijoje nei, pavyzdžiui, vokiečių). Visuomet svarbu išryškinti šios sąvokos turinį, t. y. tai, kokie procesai po šiuo žodžiu įsivaizduojami. Žr., pvz., *Ward T., Maruna S. Rehabilitation. London, 2007; Morgan R. The Proper Use of Imprisonment // Jewkes Y. (ed.) Prisons and Punishment. Volume 1. The Meaning of the Prison. Los Angeles et al: Sage Publications, 2008, p. 196.* Savo ruožtu resocializacijos sąvoka kritikuojama dėl to, kad žmogaus socializacija yra natūralus procesas. Socializacija – tai procesas, kuriame žmogus išmoksta grupės, kuriai jis priklauso, normų, vertybių ir orientacijų, tai per socialinę aplinką perduodamas elgesio būdų, mąstymo stilių, jausmų, žinių, motyvacijos ir vertybinių orientacijų mokymasis; mokymosi procesas vyksta per stebėjimą, mėgdžiojimą, palyginimą, vengimą, bandymą ir supratimą, jis gali būti

nenusikalstamai ir integracijos skatinimą (kaip tai įtvirtinta LR BVK 1 straipsnio 2 dalyje), todėl „resocializacijos“ sąvoka yra platesnė ir tikslesnė.³²

Resocializacijos tikslą pasirinkus įkalinimo sistemos veikimo pagrindu, ji, žinoma, netampa resocializuojanti pati savaime. Įkalinimo įstaigos organizacinėje struktūroje **tikslų konfliktas** yra užprogramuotas.³³ Įkalinimo įstaigos veikia pagal savitą logiką ir „egoistinę kompetenciją“ – nepaisant keliamo resocializacijos tikslo svarbiausiu dalyku laikomas saugus kalinių laikymas, siekiant apsaugoti visuomenę nuo tariamai pavojingų nusikaltėlių.³⁴ Dar XX a. viduryje kanadiečių sociologas E. Goffmanas kaip vieną svarbiausių totalios institucijos, kuriai neabejotinai priskirtinos ir įkalinimo įstaigos, požymių išskyrė stiprų orientavimąsi į save – įkalinimo įstaigų administracijoms ir jų darbuotojams atsakomybė už kalinius atsiranda jų įkalinimo dieną ir pasibaigia juos paleidus, todėl jų veikla ir yra orientuota tik į šį laikotarpį: „Įkalinimo įstaigos sienos gali būti laikomos suvokimo ribų simboliu, ribų, kurios atsispindi personalo sąmonėje. Iš to kyla, kad įkalinimo įstaiga nėra organizuota pagal pagalbos ir integracijos priemonėms tinkamus ir būtinus principus. Jos stiprus koncentravimasis ties baudžiamosios justicijos proceso stadija užkerta kelią sklandžiam ir nuosekliam perėjimui, kompetencijų ribų ištrynimui ir peržengimui, o tai yra būtina norint formuoti nuoseklią ir paleidimui į laisvę ruošiančią veiklą.“³⁵ Kitaip tariant, nepaisant oficialiai deklaruojamų tikslų, įkalinimo realybė ir kertiniai principai yra kiti – pirmiausia orientuoti į vidaus tvarkos palaikymą, kuris nuteisuosius verčia disciplinos ir tramdymo objektais, o tai ilgalaikėje perspektyvoje vis labiau juos žaloja ir nuasmenina. Be to, E. Goffmanas išskyrė ir daug kitų įkalinimo įstaigai kaip totaliai institucijai būdingų požymių, kurie pastebimi ir šiais laikais atliekant tyrimus įkalinimo įstaigose: vyraujantys abipusiai priešiški personalo ir kalinių stereotipai, įvedimo ceremonijos, prisitaikymo mechanizmai, skirtingi kalinių

---

intensyvesnis arba lėtesnis; socializacijos tikslais yra intelektualių sugebėjimų ir pasitikėjimo savimi įgijimas, pasiekimų motyvacija, sąžinės formavimas, sugebėjimas ir pasirengimas produktyviam konfliktų sprendimui ir solidarumui. Pagal: *Kaiser G. Kriminologie*. 3. Aufl. Heidelberg: Müller Verlag, 1996, p. 198. Taigi „resocializacijos“ sąvokos kritikai pabrėžia valstybės siekiamą grįžtamąjį prievartinį naujos socializacijos procesą, kuris yra ir neįmanomas, ir turi panašių totalios valstybės veikimo bruožų, kaip ir siekiant „pataisyti“ asmenis.

³² *Leyendecker N. A. (Re-)Sozialisierung und Verfassungsrecht*. Berlin, 2002, p. 38.

³³ *Eisenhardt T. Strafvollzug*. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1978, p. 72.

³⁴ *Bertram C. Wider den organisierten Beziehungsabbruch. Entlassungsvorbereitung als kontinuierliches Hilfeangebot in einem vernetzten System // Rehn G., Nanninga R., Thiel A. (Hg.) Freiheit und Unfreiheit. Arbeit mit Straftätern inneralb und außerhalb des Justizvollzuges*. Herbolzheim: Centaurus Verlag, 2004, p. 431. Taip pat žr.: *Sakalauskas G. Lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų įsigaliojus Probacijos įstatymui: teorija ir praktika // Teisės problemos*, 2013, Nr. 4 (82), p. 5–39.

³⁵ Ten pat.

ir personalo kultūriniai ritualai ir t. t.³⁶ Visa tai sukuria nepalankias sąlygas resocializacijai, kurios tikslas neretai deklaruojamas vien tam, kad būtų galima pateisinti įkalinimo sistemos buvimą žmogaus orumą į pirmą vietą iškeliančioje visuomenėje.³⁷ Taigi preziumuojant įkalinimo žalingumą, išryškėja ir kitokia lygtinio paleidimo prasmė, nei įsivaizduojant, kad įkalinimas žmogų „taiso“.³⁸ Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad netgi už socialinę integraciją atsakingas personalas (socialiniai darbuotojai, pedagogai) didžiąją laiko dalį praleidžia ne tiesiogiai dirbdami su nuteistaisiais, o atlikdami administracinę darbą ir tvarkydami popierius.³⁹

Resocializuoti siekianti struktūra turi ne reaguoti į išskylančias (kasdienes) problemas, bet aktyviai sistemiskai veikti. Viena vertus, kaip taikliai yra pastebėjęs Winfriedas Hassemeris,⁴⁰ į resocializaciją orientuotos koncepcijos negali būti aklos esamai realybei

---

³⁶ Walter M. Strafvollzug. Stuttgart: Boorberg Verlag, 1991, p. 181.

³⁷ Ten pat, p. 204.

³⁸ Tokia prielaida nėra reta netgi teismų nutartyse, kuriose argumentuojant lygtinio paleidimo netaikymą atkreipiamas dėmesys į tai, kad nuteistasis neva „dar nepasitaisė“. Tačiau įvairiuose tyrimuose ir publikacijose žiniasklaidoje patys nuteistieji teigiamą („taisomąjį“) kalinimo poveikį pastebi labai retai, priešingai – daug dažniau kalbama apie totalios institucijos sprespaudą ir beprasmybę. Žr.: Laiškai į laisvę 2000. Nuteistųjų kūrybos konkursas. Vilnius: Rosma, 1999; taip pat: *Bendžius S.* Gyvenimas Lukiškių kalėjime: amžina prietema, žiaurūs nusikaltimai ir religiniai atsivertimai // Delfi.lt, 2013 06 09; *Lukaitė A. A.* Marijampolės pataisos namų realybė kalinių lūpomis // Bernardinai.lt, 2010 08 25; *Povilaitis N.* Kalinio mirtis atskleidė siaubingas Pravieniškių kolonijos taisykles // Lrytas.lt, 2013 03 25; *Rapalavičiūtė L.* Jei norim ištiesti pagalbos ranką, negalime laikyti sugniaužę kumščių // Bernardinai.lt, 2011 06 23.

³⁹ Apie padėtį Vokietijoje: *Bertram C.* Wider den organisierten Beziehungsabbruch. Entlassungsvorbereitung als kontinuierliches Hilfeangebot in einem vernetzten System // *Rehn G., Nanninga R., Thiel A.* (Hg.) Freiheit und Unfreiheit. Arbeit mit Straftätern innerhalb und außerhalb des Justizvollzuges. Herbolzheim: Centaurus Verlag, 2004, p. 433. Lietuvoje: Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2009–2010: Apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2011. Prieiga per internetą: <<http://www.hrmi.lt/>>.

⁴⁰ Winfriedas Hassemeris – vokiečių baudžiamosios teisės mokslininkas, buvęs Vokietijos Konstitucinio Teismo viceprezidentas, daugelio mokslinių publikacijų baudžiamosios teisės, kriminologijos, teisės teorijos ir konstitucinės teisės temomis autorius. Gimęs 1940 m. vasario 17 d., mirė 2014 m. sausio 9 d. Jis padarė didelę įtaką Vokietijos baudžiamosios teisės prasmės suvokimui, ne kartą lankėsi Lietuvoje ir rėmė bei skatino baudžiamosios teisės reformas. Ir Vokietijoje, ir ypač Lietuvoje jo dėstytas požiūris nepraranda ir turbūt niekada nepraras savo reikšmės. Jo požiūriu, baudimo už nusikalstamas veikas srityje svarbiausia remtis *in dubio pro libertate* principu, kuris bendrą veikimo laisvę daro esmine santykio tarp asmens ir valstybės norma. Įstatymų leidėjas per baudžiamąją teisę gali įpareigoti veikti arba ko nors nedaryti tik tuo atveju, kai turi būti apsaugotas pripažintas gėris ir tuo pačiu jis lygiai taip pat gerai negali būti apsaugotas švelnesnėmis priemonėmis. Be to, baudžiamoji teisė neturi būti taikoma tais atvejais, kai tokia teisinio gėrio apsauga sukeltų žalą, neproporcingą saugomam teisiniui gėriui padarytai žalai. Pagal *Scheerer S.* Exorbitante Zunahme heimlicher Ermittlungen. Nachruf auf Winfried Hassemer (1940–2014) // *Neue Kriminalpolitik*, 2014, Band 1, p. 3–5. Toks požiūris iš esmės prieštarauja Lietuvoje, remiantis totalitarine tradicija, vis dar dažnai primenamam ir propaguojamam „baudžiamosios atsakomybės“ ar netgi „bausmės“ neišvengiamumo principui, jau nekalbant apie beprasmiškas ilgalaikį ir itin uždarą nuteistųjų kalinimą.

ir nepaisyti teisingos santvarkos normatyvinės sistemos poreikių, kad toje realybėje nepaskęstų,⁴¹ tačiau pirmiausia jos turi būti profesionalios, o įstaigoje kuriamos sąlygos ir personalo kompetencija turi atitikti siekiamą galutinį tikslą. Svarbiausias tikslas yra tas, kuriuo vadovaujasi kasdienybėje, o ne (vien tik) deklaruojamas: „Organizacijos tikslo sampratą apibūdina tik tokie įsivaizdavimai, kuriais jos nariai priimdami sprendimus faktiškai vadovujasi. Viešai deklaruojamas įvaizdis gali būti šiems tikslams tapatus, tačiau gali ir nesutapti.“⁴² Taigi netgi „teisingas“ ir tarptautinius standartus atitinkantis teisinis reguliavimas ar vyraujanti socialinės integracijos ideologija nebūtinai atitinka realią praktiką, o naujų įstatymų priėmimas (ypač – šioje srityje) neturi būti painiojamas su realiomis reformomis⁴³ ar esama realia padėtimi. Pavyzdžiui, „Mare Balticum. Įkalinimo įstaigų tyrimas“ projekte apklausus įkalinimo įstaigų darbuotojus paaiškėjo, kad resocializacijos tikslo siekimas idealiu atveju (t. y. kaip turėtų būti) ir realybėje skiriasi daugiau kaip du kartus: Latvijoje 65 proc. apklaustų darbuotojų atsakė, kad resocializacija turėtų būti laisvės atėmimo bausmės vykdymo tikslas, tačiau realybėje tai pastebėjo tik 38 proc., toliau atitinkamai Lenkijoje – 43 proc. ir 17 proc., Lietuvoje – 70 proc. ir 34 proc., Suomijoje – 71 proc. ir 32 proc., Švedijoje – 87 proc. ir 42 proc., buvusiose Rytų Vokietijos žemėse – 60 proc. ir 25 proc.⁴⁴ Įdomu tai, kad visose šalyse, išskyrus Lietuvą, nuo 60 iki 80 proc. apklaustųjų pagrindiniu faktiniu laisvės atėmimo bausmės vykdymo tikslu laikė visuomenės apsaugą (Lietuvoje – tik 43 proc.),⁴⁵ nors pagal minėtus tarptautinius standartus ir recidyvo kriminologinius tyrimus visuomenės apsauga neįmanoma be asmens integracijos.

2. PLANINGAS IR INDIVIDUALUS RENGIMAS GYVENIMUI LAISVĖJE

Įkalinimo įstaigų darbuotojų nurodomas kalinių pasyvumas, apatiškumas, resocializacijos priemonių atmetimas ar abejingumas nėra tyčinis laisvės atėmimo bausmę atliekančio asmens noras „likti nusikaltėliu“. Dažnai už to slypi nusivylimas, rezignacija,

---

⁴¹ Hassemer W. *Warum Strafe sein muss. Ein Plädoyer.* Ullstein Buchverlage GmbH: Berlin, 2009, p. 71.

⁴² Eisenhardt T. *Strafvollzug.* Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1978, p. 71.

⁴³ Müller-Dietz H. *Probleme der Strafvollzugsvergleichung // Schwind H.-D., Berz U., Geilen G., Herzberg R. D., Warda G. (Hrsg.) Festschrift für Günter Blau, Berlin/New York: Verlag de Gruyter, 1985, p. 530–531.*

⁴⁴ Dünkel F. *Strafvollzug und die Beachtung der Menschenrechte – Eine empirische Analyse anhand des Greifswalder „Mare-Balticum-Prison-Survey“ // Müller-Dietz H., u. a. (Hrsg.) Festschrift für Heike Jung, Baden-Baden: Nomos-Verlag, 2009, p. 60.*

⁴⁵ Ten pat.

išsisukinėjimo mechanizmų internalizavimas arba jausmas, kad konkretūs pasiūlymai yra netinkami ar nenaudingi.⁴⁶ Todėl nuteistuosius būtina motyvuoti, kad jie dėtu pastangas, nuolat svarstyti, kokios priemonės gali būti pasitelktos nuteistojo raidai ir atitikti jo poreikius. Netgi Europos kalėjimų taisyklėse ir daugelio Vakarų šalių teisėje įtvirtintas (normalizavimo) principas, kad **gyvenimo įkalinimo įstaigoje sąlygos kiek įmanoma turėtų būti prilygintos sąlygoms laisvėje** (pirmiausia turint mintyje asmens savarankiškumą), resocializacijos prasme ne visuomet tinkamas. Kai kurie autoriai pastebi, kad jei mokymasis, darbas ir laisvalaikis organizuojamas taip, kaip ir laisvėje, kur nuteistasis tai jau buvo patyręs ir iš tos sistemos iškrito, vargu ar tai padės jam integruotis, jei tas pačias priemones bus imta taikyti uždaroje įstaigoje.⁴⁷

Minėta, kad Europos kalėjimų taisyklių 103.2 punktas įtvirtina svarbią taisyklę, kad **kuo greičiau** po nuteistojo atvykimo turi būti įvertinama kalinio asmeninė ir socialinė situacija, sudaromas individualaus darbo planas ir sukuriama rengimo paleidimui strategija. Kaliniai turi būti skatinami dalyvauti kuriant jų individualius bausmės atlikimo planus (103.3 punktas), kuriuose kuo plačiau turi būti aptartas nuteistųjų darbas, lavinimas, kita veikla ir rengimas lygtiniam paleidimui (103.4 punktas). Be to, socialinis darbas, medicininės paslaugos ir psichologinė pagalba taip pat gali būti numatytos kaip darbo su nuteistaisiais priemonės (103.5 punktas), ir turi būti sukurta trumpalaikių išvykų (atostogų) sistema kaip sudėtinė kalinimo dalis (103.6 punktas). Individualaus kalinimo plano sudarymas yra būtina kryptingos integracijos prielaida – jis nuteistam asmeniui leidžia iš anksto numatyti bausmės atlikimo turinį, o įstaigos personalui ir administracijai – planingai išnaudoti esamas galimybes ir įvertinti plano įgyvendinimo žingsnius. Kiek įmanoma greitesnis plano sudarymas svarbus ir dėl didelio nestabilumo ir netikrumo, jaučiamo pakliuvus į uždara, pagal savo taisykles gyvenančią sistemą. Darbas su nuteistaisiais vyksta **dirbtiniame socialiniame formate**, nuteistieji pakliūva į uždara sistemą, kuri nėra miniatiūrinė visuomenė, tapati egzistuojančiai realiame gyvenime, su adekvačiomis interakcijų struktūromis.⁴⁸ Būtent todėl tikimybė pasiekti kalinimo tikslą didėja kuo plačiau atveriant kalinimą, suteikiant galimybes išvykti už įkalinimo įstaigos, kiek tai leidžia saugumo sumetimais. Bendrai darbas su nuteistaisiais turi sudaryti nenu-trūkstantą socialinės integracijos pagalbos grandinę,⁴⁹ jis turėtų nuosekliai vyksti ne

---

⁴⁶ Böhm A. Strafvollzug. 2. Aufl. Juristische Bücher. Band 14. Frankfurt am Main: Alfred Metzner Verlag, 1986, p. 28.

⁴⁷ Ten pat, p. 29.

⁴⁸ Laubenthal K. Strafvollzug. 3. Aufl. Berlin/Heidelberg: Springer Verlag, 2003, p. 143.

⁴⁹ Ten pat. Taip pat žr.: Sakalauskas G., Kalpokas V. Nuteistųjų ir grįžusiųjų iš įkalinimo įstaigų integracijos modelis. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 10. Vilnius: Eugrimas, 2012.

tik įkalinimo įstaigoje iki paskutinės dienos, bet ir toliau tęsiamas nuteistąjį lygtinai paleidus į laisvę, jo nedubliuojant ir nepradedant visko iš naujo.

Lietuvos Respublikos BVK 66 str. įtvirtina, kad nuteistųjų laisvės atėmimo bausme priėmimo tvarką nustato Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės, o jų 64 p. numato tokią (gana abstrakčią) taisyklę: „Su naujai atvykusiais nuteistaisiais karantino patalpose pataisos įstaigos psichologas, būrio viršininkas, vidaus tyrimų, priežiūros, asmens sveikatos priežiūros, įskaitos ir kitų tarnybų darbuotojai dirba tiriamąjį aiškinamąjį darbą ir jo rezultatus įrašo Individualaus darbo su nuteistuoju knygelėje.“ Ši pažodžiui iš senųjų taisyklių perimta formuluotė rodo visišką planingo darbo su nuteistuoju ir kryptingos integracijos priemonių sistemos koncepcijos nebuvimą. Vien tik sąvoka „tiriamasis aiškinamasis darbas“ dvelkia sovietine retorika, o su naujai įkalintu nuteistuoju „dirbančių“ darbuotojų gausa pamina kertinį pasitikėjimo santykį kuriančio konsultavimo principą – kad bet kuriam konsultavimo klientui pirmiausia itin svarbu užmegzti santykį **su vienu kontaktiniu asmeniu**, kuriuo jis galėtų pasitikėti ir kreiptis į jį įvairiausiais klausimais. Žinoma, siekiant efektyvios integracijos būtinas komandinis įvairių specialistų darbas, tačiau jis turi turėti vieną ašį – atsakingą koordinatorių, ypač – bausmės atlikimo pradžioje ir toliau viso bausmės atlikimo metu.

Tų pačių taisyklių 163 punkte buvo įtvirtinta nauja⁵⁰ nuostata, pagal kurią „atsižvelgiant į nuteistojo asmenybę ir socialinės reabilitacijos poreikius, sudaromas individualus socialinės reabilitacijos (individualaus darbo su nuteistuoju) planas (programa). Dirbant socialinės reabilitacijos darbą su nuteistaisiais, įvertinamas jų rizikos laipsnis, nuteistieji skatinami rengtis reintegracijai į visuomenės gyvenimą, atlikus bausmę“. Nors **socialinės reabilitacijos planas ir jo įgyvendinimas turėtų būti kertine darbo su nuteistuoju ašimi**, tačiau įstatymų lygmeniu jo samprata ir turinys nėra apibrėžti – apie socialinės reabilitacijos planą tik užsimenama BVK 152 str. 5 d. ir 157 str. 1 d. (lygtinio paleidimo kontekste).⁵¹ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymu apibrėžtas

---

⁵⁰ Šis punktas taip buvo suformuluotas tik 2012 m. birželio 27 d. įsakymu, siejant jo turinį su 2012 m. liepos 1 d. įsigaliojusiais bausmių vykdymo srities įstatymų pakeitimais. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Nr. 1R-173 „Dėl teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymo Nr. 194 „Dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo pakeitimo“, priimtas 2012 m. birželio 27 d. // Žin., 2012, Nr. 74-3862.

⁵¹ Tai pamėginta padaryti parengtame LR BVK pakeitimo įstatymo projekte Nr. XIIP-3021 (Projektas-4, 2015-04-27), naujame 137¹ straipsnyje, tačiau jo turinys bent jau paskutiniame matytame projekto variante nebuvo optimalus, nes jame pirmiausia orientuojamasi į nusikalstamo elgesio rizikos lygį ir drausmės reikalavimus, o ne pozityvių pokyčių skatinimą, saugumo sumetimus, nėra numatytas paties nuteistojo dalyvavimas, surašyti punktai, kurių dalis neturi nieko bendra su reabilitacijos planavimu, o jų visuma ir toliau lieka be aiškios integracijos priemonių koncepcijos. Prieš priimant šį LR BVK pakeitimo įstatymo projektą jis dar buvo koreguojamas.

tik Individualaus darbo su nuteistuoju knygelės turinys ir jos pildymo procesas,⁵² tačiau tai iš esmės yra tik 17-a punktų apibrėžtas informacijos apie nuteistąjį rinkimas.

Pagal Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisykles kiekvienos įkalinimo įstaigos administracija privalo sudaryti, nuolat koreguoti ir vykdyti šias nuteistųjų socialinės reabilitacijos programas (167 punktas):

1. Naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programą.
2. Nuteistųjų pataisos programas.
3. Nuteistųjų integracijos į visuomenę programą.

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos įsakymu patvirtintos Tipinė naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programa ir Tipinė nuteistųjų integracijos į visuomenę programa.⁵³ Be to, skatinamas ir kitų programų diegimas.⁵⁴ Tai, kad nuteistųjų laisvės atėmimo bausmės atlikimo ir integracijos į visuomenę procesas teoriškai **išskaidytas į tris skirtingą strategiją bei turiniu paremtas programas**, sunkiai suderinama su bendru ir galutiniu asmens integracijos į visuomenę tikslu.⁵⁵ Lietuvos teisės aktais (praktika – taip pat) formuojama idėja, kad nuteistasis iš pradžių turėtų prisitaikyti prie esamos sistemos, tapti jos dalimi, prie jos priprasti. „Priėmus nuteistąjį į pataisos įstaigą ir išnagrinėjus jo asmenybę, turi būti kaip galima greičiau sudaryta nuteistojo laikymo atitinkamoje pataisos įstaigoje programa, atsižvelgiant į informaciją apie individualius poreikius, sugebėjimus ir polinkius bei ryšius su giminaičiais“ – rašoma Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių 167.1 punkte. Žodžiai „išnagrinėjus asmenybę“ ir „nuteistojo laikymas“ yra **simptominiai**, praėjus 25 metams po Nepriklausomybės atkūrimo ir kriminologijos išsilaisvinimo iš totalitarinės sovietinės ideologijos bėgių įkalinimo įstaigose vis dar programuojamas „nusikaltėlio asmenybės“, kurią reikia išnagrinėti, įvaizdis ir tinkamo jo „laikymo“ pagal surinktą informaciją apie „išnagrinėtą asmenybę“ koncepcija.

Tipinėje naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programoje

---

⁵² Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. 4/07-133 „Dėl individualaus darbo su nuteistuoju knygelės pildymo metodinių nurodymų patvirtinimo“, priimtas 2004 m. gegužės 24 d. // Žin., 2004, Nr. 87-3193.

⁵³ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2004 m. gegužės 24 d. įsakymu Nr. 4/07-132 patvirtintos Tipinė naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programa ir Tipinė nuteistųjų integracijos į visuomenę programa // Žin., 2004, Nr. 87-3192.

⁵⁴ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-315 „Dėl nuteistųjų mąstymo ir elgesio korekcijos programų diegimo ir plėtos Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje aprašo patvirtinimo“, priimtas 2010 m. gruodžio 13 d. // Žin., 2010, Nr. 149-7658.

⁵⁵ Taip pat žr.: *Sakalauskas G., Kalpokas V.* Nuteistųjų ir grįžusiųjų iš įkalinimo įstaigų integracijos modelis. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 10. Vilnius: Eugrimas, 2012.

teisingai pastebima, kad „paprastai naujai atvykęs į įkalinimo įstaigą asmuo patiria didesnę ar mažesnę stresą, galintį nulemti neadekvačias reakcijas į susidarantias naujas, dažnai nepažįstamas ir bauginančias, situacijas. Pirmą kartą atvykusiems nuteistiesiems būdingas nerimas, baimės, beviltiškumo jausmas. Nuteistųjų nerimas, baimė, įtarumas – tai reakcija į bausmę, į gresiančius pavojus atliekant bausmę. Nuteistieji nepažįsta ir bijo vienas kito. Informacijos stoka apie kitus nuteistuosius – kas jie, už ką atlieka bausmę – didina vidinę įtampą, konfliktus, stresą. Nerimą didina niūri kalėjimų ir pataisos įstaigų aplinka, grėsmė socialiniam statusui, šeimos iširimui, prestižo visuomenėje praradimui ir iškiliančių apribojimų dėl teistumo baimė. Nerimą kelia ir nepalanki socialinė aplinka, nes dažnai nuteistojo asmenybę pataisos įstaigose veikia nusikaltėlių pasaulio subkultūra, neformalios grupuotės, kiti asmenys, nuteisti net už labai sunkius nusikaltimus“ (4 punktas). Toliau programoje teigiama, kad nuteistųjų suskirstymo į tam tikras patalpas „nuostatos suteikia galimybes pataisos įstaigų personalui taip organizuoti darbą su naujai atvykusiais nuteistaisiais, kad padėtų jiems prisitaikyti prie pataisos įstaigos socialinės aplinkos ir maksimaliai sumažinti negatyvios įtakos riziką. Svarbu, kad nuteistieji pataisos įstaigose netaptų blogesniais, neįgytų kriminalinės patirties, kad neprarastų elgesio normų ir mokėjimų, reikalingų kasdieniame gyvenime“. Toliau vis dėlto priminama, kad „jau nuo pat pirmos atvykimo dienos nuteistieji rengiami integracijai į visuomenę“ (5 punktas).

Tipinėje nuteistųjų integracijos į visuomenę programoje⁵⁶ argumentuotai pastebima, kad „nuteistieji ir asmenys, paleisti iš laisvės atėmimo vietų, sudaro nemažą specifinę asmenų grupę, kuriai reikia kompleksinės socialinės paramos. Ja siekiama sudaryti būtiniausias gyvenimo sąlygas iš laisvės atėmimo vietų paleistiems asmenims, praradusiems socialinius ryšius, profesinius ir darbo įgūdžius, nesiorientuojantiems darbo rinkoje, turintiems psichologinių adaptavimosi visuomenėje sunkumų“ (programos 7 punktas). Skelbiamas šios programos tikslas – sudaryti sąlygas nuteistiesiems, atlikusiems bausmę, reintegruoti į visuomenę ir taip mažinti pakartotinio nusikalstamumo riziką (programos 9 punktas), bei numatomi šie uždaviniai:

1. šviesti nuteistuosius teisiškai ir socialiai;
2. ugdyti socialiai reikšmingus gyvenimo įgūdžius;

---

⁵⁶ Be to, Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių 167.2 punkte teigiama, kad nuteistųjų pataisos programų turinį neva turėtų sudaryti „nuteistųjų dorovinis auklėjimas, kuriuo siekiama, kad nuteistieji elgtųsi pagal visuomenės priimtinas elgesio taisykles; teisinis švietimas, kuriuo siekiama, kad nuteistieji savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis; kultūrinis auklėjimas; fizinis lavinimas; saviaukla ir kitos priemonės“. Šiai formulotei netgi nereikia komentarų. Nors sunku įvertinti, kokią praktinę teisinę ir integracinę reikšmę šios nuostatos turi, tačiau jų teorinis pagrindimas per daugelį mylių nutolęs nuo šiuolaikinio socialinio darbo ir psichologijos idėjų bei metodų, tačiau yra stebėtinai artimas sovietinei ideologijai. Joje visu gražumu išsiskleidžia žmogaus, kaip taisytino objekto, įvaizdis, aptartas šio straipsnio I dalyje.

3. teikti pagalbą sprendžiant apgyvendinimo ir įdarbinimo klausimus;
4. teikti materialinę pagalbą (programos 10 punktas).

Integracijos į visuomenę programos turinį sudaro nuteistųjų teisinis ir socialinis švietimas, socialiai reikšmingų įgūdžių formavimas (įsidarbinimas ir darbo ieškojimas, būsto ieškojimas, mokėjimas naudotis pinigais, sveika gyvensena ir mityba, bendravimas, laisvalaikio leidimas) ir materialinės pagalbos teikimas (objektyvių poreikių nustatymas, kelionės į nuteistųjų gyvenamąją vietą išlaidų apmokėjimas, aprūpinimas maisto produktais arba pinigais kelionei, sezoniniais drabužiais ir avalyne, vienkartinės negrąžinamos pašalpos skyrimas) (programos 11–14 punktai).

Pataisos įstaigų taisyklių 167.3 punkte įrašyta nuostata, kad į įkalinimo įstaigą „priimtus nuteistuosius reikėtų kaip galima greičiau pradėti rengti išėjimui į laisvę“, o vadovaujantis taisyklių 325 punktu, nuteistieji paleidimui iš įkalinimo įstaigų rengiami pagal individualų socialinės reabilitacijos (individualaus darbo su nuteistuoju) planą ir nuteistųjų paleidimo iš laisvės atėmimo vietų parengiamojo darbo instrukciją. Pagal šios instrukcijos 5 punktą⁵⁷ nuteistojo paleidimo iš laisvės atėmimo vietos parengiamasis darbas pradamas tik **likus ne mažiau kaip 3 mėnesiams**, o rengiant dokumentus lygtiniam paleidimui iš pataisos įstaigos – ne mažiau kaip **vienam mėnesiui** iki socialinio tyrimo išvados pateikimo Lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos komisijos sekretoriui. Asmenų, kuriuos rengiamasi paleisti iš laisvės atėmimo vietų, teisinio ir socialinio švietimo programa⁵⁸ vykdoma rengiant paskaitas, o jų tematikos branduolį sudaro teisės aktų nuostatos. Ši programa yra didesnė – jau minėtos Integracijos į visuomenę programos dalis, taip pat taikomos tik asmenims, rengiamiems paleisti į laisvę pasibaigus laisvės atėmimo bausmės terminui arba lygtinai paleistiems iš laisvės atėmimo vietų (programos 3 punktas), taigi ne nuo laisvės atėmimo bausmės atlikimo pradžios.

Apibendrinant matyti, kad nuteistųjų integracijos programos nesudaro vientiso integracijos priemonių komplekso (grandinės), pačios programos yra labai forma-

---

⁵⁷ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-176 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2006 m. kovo 28 d. įsakymo Nr. 4/07-95 „Dėl nuteistųjų paleidimo iš laisvės atėmimo vietų parengiamojo darbo instrukcijos patvirtinimo“ pakeitimo“, priimtas 2012 m. gegužės 18 d. // Žin., 2012, Nr. 59-2984.

⁵⁸ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. 4/07-174 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2001 m. gruodžio 27 d. įsakymo Nr. 112 „Dėl asmenų, kuriuos rengiamasi paleisti iš laisvės atėmimo vietų, teisinio ir socialinio švietimo programos patvirtinimo“ pakeitimo“, priimtas 2003 m. rugsėjo 24 d. // Žin., 2003, Nr. 92-4182. Paleidimo procesą detalizuoja Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-42 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2006 m. kovo 28 d. įsakymo Nr. 4/07-95 „Dėl nuteistųjų paleidimo iš laisvės atėmimo vietų parengiamojo darbo instrukcijos patvirtinimo“ pakeitimo“, priimtas 2007 m. vasario 9 d. // Žin., 2007, Nr. 21-812.

lizuotos, daugelio jų esmė – atpasakoti teisės aktų nuostatas ir perteikti informaciją. Didžiausias įkalinimų asmenų integracijos proceso trūkumas yra tas, kad jis faktiškai prasideda tik likus keliems mėnesiams iki asmens paleidimo į laisvę ir **nėra laikomas viso bausmės atlikimo užduotimi, kompleksškai apimančia ir kitas priemones** (atitinkamą darbą, mokymąsi, socialinius ryšius, išvykas už įkalinimo įstaigų ribų, perkėlimą į atviro tipo įstaigą ir pan.).

Pagal Lietuvos teisės instituto kartu su Greifsvaldo universitetu ir kitomis mokslo įstaigomis Europos Sąjungoje įgyvendinto tyrimų projekto „Ilgalaikis įkalinimas ir žmogaus teisės“⁵⁹ rezultatus (2008–2009 m.) į klausimą, ar kas nors iš įstaigos darbuotojų iš karto po to, kai patekote į šią įstaigą, analizavo Jūsų situaciją arba kalbėjosi su Jumis apie bausmės atlikimą, tirtose Lietuvos įkalinimo įstaigose teigiamai atsakė tik šiek tiek daugiau nei **50 proc. apklaustųjų**. Anuomet ši dalis buvo pati mažiausia iš visų tyrime dalyvavusių šalių (vidurkis – 70 proc.). Tik maždaug 12 proc. apklaustųjų Lietuvos įkalinimo įstaigose teigė, kad buvo sudarytas jų integracijos planas, maždaug 18 proc. nieko apie tai nežinojo, o 70 proc. teigė, kad joks planas sudarytas nebuvo (šalių vidurkis – 43 proc.). Tik 20 proc. nuteistųjų, kuriems buvo sudarytas planas, teigė, kad jie turėjo galimybę pasakyti apie planą savo nuomonę, teikti pasiūlymus (šalių vidurkis – 50 proc.), o 35 proc. atvejų planas laikui bėgant buvo toliau keičiamas ir pildomas (šalių vidurkis – 45 proc.). Viena vertus, svarbu atsižvelgti į tai, kad apklausa buvo atliekama 2008 m., kai individualiam socialinės reabilitacijos planui dar nebuvo suteikta santykinai didelė reikšmė sprendžiant dėl

⁵⁹ Europos Komisijos AGIS programa paremtame ir 2006–2009 m. vykdytame projekte „Ilgalaikis įkalinimas ir žmogaus teisės“ buvo siekiama bent dalyje Europos Sąjungos valstybių ištirti žmogaus teisių aspektus vykdant ilgas, t. y. mažiausiai penkerių metų laisvės atėmimo bausmes. Projekte dalyvavo tyrėjai iš Anglijos, Belgijos, Danijos, Ispanijos, Kroatijos, Lenkijos, Lietuvos, Prancūzijos, Suomijos, Švedijos, Vokietijos universitetų ir mokslinių tyrimų institutų. Projekto metu buvo tiriama materialinė apgyvendinimo padėtis, atmosfera įstaigose, resocializacijos priemonės, kalinių medicininė-psichiatrinė priežiūra. Pagrindiniai duomenys surinkti anketinės apklausos būdu, jų turinys sudarytas pagal Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijas valstybėms narėms Rec (2003) 23 dėl kalėjimų administracijų darbo su nuteistaisiais iki gyvos galvos ir kitais ilgam terminui nuteistais kaliniais ir Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Išsamios apklausos anketos buvo parengtos kaliniams, atliekantiems ne trumpesnę kaip 5 metų (subendrintą) laisvės atėmimo bausmę, atskira apklausos anketa – įkalinimo įstaigų administracijoms (atitinkamai 22 psl. ir 25 psl. anketos). Apibendrinant duomenis buvo įtraukti 1 049 kalinių atsakymai iš 36 įkalinimo įstaigų minėtose šalyse. Lietuvoje apklausos 2008 m. pradžioje buvo atliktos Alytaus ir Marijampolės pataisos namuose, iš viso apklausta atitinkamai 107 ir 100 kalinių. Be to, tyrėjų grupė kiekvienoje šalyje turėjo aprašyti savo asmeninį įspūdį apie kalinimo sąlygas ir įstaigose vyraujančią atmosferą. Mokslinių tyrimų projektas buvo vykdomas 2006–2009 m., jam pasibaigus buvo parengta trumpa jo rezultatus apibendrinanti ataskaita, plačiau žr.: *Drenkhahn K.* Ilgalaikis įkalinimas ir žmogaus teisės. Tarptautinio mokslinio tyrimo rezultatai. Greifsvaldo universitetas, Teisės institutas, 2009. Prieiga per internetą: <<http://teise.org/data/11ilgalikis-ikalinimas.pdf>>. Šio tyrimo pagrindu parengta monografija su išsamiais visų šalių rezultatais apibendrinimu bei nacionalinėmis ataskaitomis išleista 2014 m. viduryje: *Drenkhahn K., Dudeck M., Dünkel F.* (Eds.) Long-Term Imprisonment and Human Rights (Routledge Frontiers of Criminal Justice). Routledge, 2014.

nuteistojo lygtinio paleidimo, o iš tyrime dalyvavusių šalių nė vienoje (įskaitant ir tokias didelę patirtį organizuojant socialinį darbą įkalinimo įstaigose turinčias šalis, kaip Daniją, Švediją ar Vokietiją) nebuvo 100 proc. rodiklių minėtose srityse. Tačiau, kita vertus, palyginimas su kitomis šalimis parodė, kad Lietuvoje šie rodikliai buvo išskirtinai patys mažiausi.

3. PERSONALO IR KALINIŲ SANTYKIAI

Socialinės integracijos kontekste jau ilgą laiką yra savaime suprantama, kad tik **sukurtas abipusiu pasitikėjimu grįstas darbuotojo ir kliento santykis gali keisti pastarojo gyvenimą**, o būtent tokio pokyčio ir norima siekiant asmens integracijos.⁶⁰ Lietuvos teisės aktuose ir bausmių vykdymo praktikoje tokių akcentų yra mažai, tačiau į tai dėmesį atkreipia tarptautinės rekomendacijos. 2006 m. Europos kalėjimų taisyklių 74 punkte rašoma, kad: „ypatingas dėmesys turi būti kreipiamas į tiesiogiai su kaliniais dirbančio personalo ir kalinių santykius“;⁶¹ 87.1 punkte: „Turi būti sudarytos sąlygos, skatinančios kiek įmanoma geresnius ryšius tarp administracijos, kitų darbuotojų, įvairių institucijų ir kalinių.“ 2010 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto priimtų Europos probacijos taisyklių 1 punkte įtvirtinta, kad probacijos tarnybų tikslas yra „mažinti recidyvo riziką, sukuriant pozityvius santykius su nuteistaisiais, kad jie būtų prižiūrimi (įskaitant būtiną kontrolę), lydimi ir remiami bei skatinami sėkmingai integruotis į visuomenę“.⁶² Tačiau daugiausia dėmesio personalo ir įkalinųjų santykiams skiria Kankinimų prevencijos komitetas (CPT),⁶³ kuris santykinai nedidelės apimties

---

⁶⁰ Plačiau žr.: *Sakalauskas G.* Kalinių ir darbuotojų santykių įkalinimo įstaigose svarba nuteistųjų integracijai ir įstaigoje vyraujančiai atmosferai // *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika (STEPP)*, 2015, Nr. 10, p. 52–67.

⁶¹ Angl. „Particular attention shall be paid to the management of the relationship between first line prison staff and the prisoners under their care.“; vok. „Besonderes Augenmerk ist auf das Verhältnis von Vollzugsbediensteten, die unmittelbaren Kontakt zu Gefangenen haben, zu den ihnen anvertrauten Gefangenen zu richten“. Europos Tarybos interneto svetainėje skelbiamame lietuviškame taisyklių vertime rašoma: „Turi būti kreipiamas ypatingas dėmesys į santykių tarp kalinių ir juos tiesiogiai prižiūrinčių darbuotojų valdymą.“ Čia, atrodytų, yra du svarbūs netikslumai: originale rašoma ne apie „prižiūrinčius“ darbuotojus, bet apie visą pirminės grandies nuteistaisiais besirūpinantį (angl. *care*) personalą, be to, ne „santykių valdymą“, o jų vadybą (angl. *management*), kuri vokiškajame variante iš viso nėra vartojama, rašoma tik apie santykius. Tokie vertimo niuansai rodo nesigilinimą į tikrąjį nuostatų turinį.

⁶² Angl. “Probation agencies shall aim to reduce reoffending by establishing positive relationships with offenders in order to supervise (including control where necessary), guide and assist them and to promote their successful social inclusion.”

⁶³ Veikiantis pagal Europos konvenciją prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (Žin., 1998, Nr. 86-2393) bei reguliariai lankantis šalis, siekdamas patikrinti, kaip jos laikosi šios konvencijos reikalavimų.

standartuose⁶⁴ šiuos santykius mini net 17 kartų. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kokį tai ryšį turi su kankinimu, kitokiu žiauriu ar žeminančiu elgesiu ir baudimu? Komiteto nuomone – turi ir galbūt netgi vaidina lemiamą vaidmenį. Pavyzdžiui: „Kankinimų prevencijos komitetui yra svarbus bendras gyvenimo įkalinimo įstaigoje lygis, kurį didele dalimi apsprendžia kaliniams siūloma veikla ir bendra kalinių ir darbuotojų santykių būklė“ (CPT/Inf(92)3; 44 punktas); „Komitetas atidžiai stebi įkalinimo įstaigoje vyraujančią atmosferą. Skatinant konstruktyvius, o ne konfrontacija pagrįstus santykius tarp kalinių ir darbuotojų, mažėja bet kuriai įkalinimo įstaigai būdinga įtampa ir tuo pačiu metu žymiai mažėja smurto atvejų ir netinkamo elgesio kalinių atžvilgiu tikimybė. Trumpai tariant, Komitetas pageidauja įsitikinti, kad priežiūrą ir kontrolę lydi bendravimas ir rūpinimasis“ (CPT/Inf(92)3; 45 punktas); „Humaniškos įkalinimo sistemos kertinis akmuo visada yra tinkamai parinktas ir parengtas personalas, kuris žino, kaip teisingai formuoti savo santykius su kaliniais, ir žiūri į savo darbą ne tik kaip į tarnybos vietą, bet ir kaip į profesiją. Pagrindinis šios profesijos bruožas turi būti gerų santykių su kaliniais sukūrimas“ (CPT/Inf(2001)16; 26 punktas).⁶⁵ 2007 m. M. Jokubausko atlikto tyrimo metu **tik 8,3 proc.** apklaustų Lietuvos įkalinimo įstaigų darbuotojų nurodė, kad „svarbiausia kiekvieną nuteistą suprasti ir užmegzti su juo žmogišką ryšį“.⁶⁶ Taigi gražus rekomendacijų tekstas savaime nesukuria tinkamų personalo ir nuteistųjų santykių, jis tegali atkreipti dėmesį į jų svarbą. Geriems personalo ir įkalintųjų santykiams klostytis būtinos atitinkamos sąlygos, nuolatinė santykių refleksija, skaidrumas, aiškios taisyklės. Ir personalas, ir nuteistieji į tarpusavio santykių ateina iš tam tikro asmeninio ir socialinio konteksto, kuris jau nuo pat pradžių gali užprogramuoti šių santykių kryptį.

⁶⁴ CPT standartai. 2003. CPT bendrųjų ataskaitų „svarbiausieji skyriai“. Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (CPT). Europos Taryba. CPT/Inf/E (2002) 1-Rev. Lietuviškai. 2015 m. sausio mėn. šie standartai buvo atnaujinti. Žr. CPT/Inf/E (2002) 1-Rev. 2015 English.

⁶⁵ Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių trumpame VII skyriuje „Pataisos įstaigų personalo ir nuteistųjų santykiai“ įtvirtinta: „50. Pataisos įstaigų darbuotojų ir nuteistųjų tarpusavio santykiai grindžiami abipusės pagarbos principu. 51. Pataisos įstaigų darbuotojams draudžiami bet kokio pobūdžio ryšiai su nuteistaisiais, nesusię su tarnybinių pareigų vykdymu. 52. Pataisos įstaigų darbuotojai privalo nešioti ant viršutinių drabužių prisegtas korteles, kuriose įrašytas vardas, pavardė ir pareigos. 53. Nuteistųjų kratos darymo atvejus ir tvarką nustato Kalėjimų departamento direktorius.“ (Žin., 2003, Nr. 76-3498; skyriaus nauja redakcija: Žin., 2010, Nr. 10-494). Abipusė pagarba, žinoma, yra svarbu, tačiau gąsdinančio turinio draudimas palaikyti su tarnybinių pareigų vykdymu nesusijusius ryšius, nedetalizuojant, kas tai yra, savaime formuoja didelę distanciją. O ką bendro su santykiais turi prisegtų kortelių nešiojimas ir kratos – sunku pasakyti. Bet kuriuo atveju šių nuostatų esminė mintis gerokai skiriasi nuo aukščiau cituotų Kankinimų prevencijos komiteto standartų esmės.

⁶⁶ *Jokubauskas M.* Pataisos įstaigų personalo veiklos humanizavimo prielaidos atsižvelgiant į tarptautinius teisinius standartus // *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 12 (102), p. 92.

Ankstesnėje straipsnio dalyje minėto Lietuvos teisės instituto kartu su Greifswaldo universitetu ir kitomis mokslo įstaigomis Europos Sąjungoje įgyvendinto tyrimų projekto „Ilgalaikis įkalinimas ir žmogaus teisės“ rezultatai parodė, kad 26,7 proc. įkalinusių asmenų Lietuvos įkalinimo įstaigose beveik kasdien turėjo problemų dėl taisyklių laikymosi, dar 22,6 proc. jų turėjo nuo karto per savaitę iki karto per mėnesį. Maždaug taip pat atsakymai pasiskirstė ir atsakant į klausimą dėl problemų su įstaigų darbuotojais. Taigi **beveik 50 proc. kalinių išgyveno nuolatinį konfliktą su administracija ir personalu.**⁶⁷ Tačiau problemų su kitais kaliniais kasdien teigė turėję tik maždaug 10 proc. kalinių, nuo karto per savaitę iki karto per mėnesį – 28,8 proc. 88 proc. nuteistųjų teigė, kad šios problemos nesikeičia nuo pat baismės atlikimo pradžios. Daugiau nei 60 proc. apklaustųjų teigė, kad dažniausiai problemų kyla dėl darbuotojų priekabiavimo ar netinkamo elgesio, ir tik 15 proc. dažnu tokių problemų šaltiniu laikė kitų kalinių priekabiavimą ar netinkamą elgesį. Labai didelė dalis nuteistųjų įkalinimo įstaigose kylančias problemas siejo ir su blogomis kalinimo sąlygomis.

4. GYVENAMASIS PLOTAS IR KITOS BUITINĖS SĄLYGOS

2014 m. duomenimis, **vidutinė laisvės atėmimo baismės trukmė**, kurią turėjo atlikti metų pabaigoje Lietuvos įkalinimo įstaigose kalintys nuteistieji, buvo ilgesnė nei 6 metai ir 3 mėnesiai, o tais pačiais metais realiai atliktos laisvės atėmimo baismės vidurkis buvo beveik 2 metai ir 8 mėnesiai⁶⁸ – tai ilgiausias terminas per visą nepriklausomos Lietuvos istoriją.⁶⁹ Suprantama, kad, ilgus metus praleidžiant uždaroje erdvėje, viena svarbiausių sąlygų yra gyvenamasis plotas, tenkantis vienam gyventojui, taip pat vienoje patalpoje gyvenančių asmenų skaičius.

---

⁶⁷ Panašūs rodikliai matyti ir oficialioje drausminių nuobaudų taikymo statistikoje. Nors pastaraisiais metais apibendrinta statistika neskelbiama, tačiau iš atskirų įkalinimo įstaigų internete publikuojamų metinių veiklos ataskaitų rodiklių matyti, jog maždaug pusei įkalinusių asmenų per metus skiriamos drausminės nuobaudos, vidutiniškai po 3. Žr. Pravieniškių pataisos namų-atvirosios kolonijos 2012–2014 metų veiklos ataskaitas. Prieiga per internetą: <http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/pravienpn-ak/veikla-mpn_255_372/planavimo-dokumentai_241_259_376.html>; Vilniaus pataisos namų 2012–2014 metų veiklos ataskaitas. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/vilniauspni/istorija-238-256-y91e/ataskaita_405/ataskaita.html>.

⁶⁸ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos parengta Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, baismės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė, 2014 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys.

⁶⁹ Plačiau žr.: Sakalauskas G. Ką liudija didėjantis baudžiamasis represyvumas Lietuvoje? // Kriminologijos studijos, 2014, Nr. 2, p. 95–136; Sakalauskas G., Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A. Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 8. Vilnius: Teisės institutas, 2012.

Vienam kaliniui tenkanti kameros ploto dalis ir kalinių skaičius vienoje patalpoje yra svarbūs kriterijai sprendžiant, ar asmens kalinimas tam tikro dydžio patalpoje su tam tikru skaičiumi kalinių nėra kankinantis, nežmoniškas ar žeminantis orumą elgesys bei baudimas Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos⁷⁰ 3 str. prasme. Pavyzdžiui, byloje *Valašinas prieš Lietuvą* Europos Žmogaus Teisių Teismas kaliniui tenkančio 2,7 ir 3,2 m² ploto nelaikė kankinančiomis, nežmoniškomis, žmogaus orumą žeminančiomis sąlygomis dėl esamų papildomų galimybių judėti kitose įstaigos patalpose ir teritorijoje: „Nors šio lokalinio sektoriaus 13-osios ir 21-osios brigadų miegamuosiuose pareiškėjui buvo skirta atitinkamai apie 2,7 ir 3,2 m² ploto, bet patys miegamieji buvo 86,5 ir 55,3 m² ploto, ir juose netrūko nei šviesos, nei oro. Be to, pareiškėjo galimybė judėti po visą lokalinį sektorių ar kiemą nebuvo apribota nuo kėlimosi iki gulimosi laiko. Todėl santykinai mažą plotą kompensavo absoliučiais dydžiais vertinant nemaži miegamųjų išmatavimai bei suteikta judėjimo laisvė.“ Tokių galimybių papildomai judėti nebuvimą vienam kaliniui tenkant tik kelių kvadratinų metrų plotui, Europos Žmogaus Teisių Teismas vertina daug griežčiau. Kalinamųjų laikymas tokiomis sąlygomis, kai jiems suteikiamas itin mažas gyvenamasis plotas, pats savaime gali suponuoti Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 3 straipsnio pažeidimą, nors šio teismo praktikoje nėra konkrečiai nustatyta, koks plotas turėtų būti skiriamas kalinamajam.⁷¹ Kankinimų prevencijos komitetas **pageidautinu vienvietės kameros dydžiu** ilgesniam nei 2 valandų sulaikymui **laiko 7 m²**,⁷² o pagal 2011 m. pareikštą poziciją mažesnės kaip 6 m² kameros iš viso neturi būti naudojamos.⁷³ Minimaliu standartu bendrose patalpose gyvenantiems kaliniams laikomi 4 m². Skirtingose Europos valstybėse šie standartai labai nevienodi – nuo 4 m² Albanijoje iki 12 m² Šveicarijoje.⁷⁴

Lietuvoje nuo 2010 m. balandžio 26 d. papildžius Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisykles, prieš tai galiojusiomis higienos normomis nustatytas minimalus gyve-

⁷⁰ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolais Nr. 11 ir Nr. 14 // *Žin.*, 2011, Nr. 156-7390.

⁷¹ Plačiau žr.: Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 m. liepos 15 d. sprendimas byloje *Kalašnikovas prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 47095/99; 2005 m. balandžio 7 d. sprendimas byloje *Karalevičius prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 53254/99; Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. balandžio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-308/2008; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2015 m. gegužės 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-141-858/2015.

⁷² CPT-Standards, CPT/Inf/E(2002)1 – Rev. 2015, p. 8, 43 punktas. Tokio paties standarto laikosi, pavyzdžiui, ir Vokietijos Konstitucinis Teismas (BVerfG, 2 BvR 1567/11 vom 7.11.2012).

⁷³ 21st General Report of the CPT, CPT/Inf(2011)28, 59 punktas.

⁷⁴ Įkalinimo sąlygų stebėsenos indeksas. Metodologija ir bandomojo tyrimo rezultatai. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2015, p. 17.

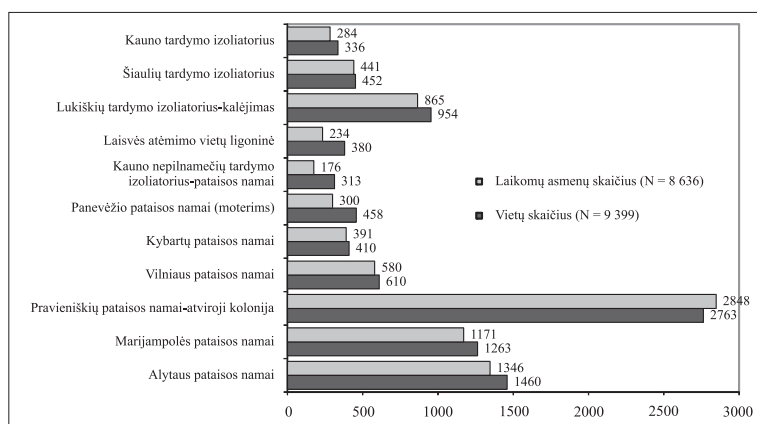
namasis plotas vienam nuteistajam buvo padidintas 0,1 m² (turbūt dėl noro nuo 2004 m. vis prastesnes išvadas savo ataskaitose Lietuvos Respublikos Vyriausybei rašančiam Kankinimų prevencijos komitetui parodyti, jog kažkas visgi šioje srityje yra daroma),⁷⁵ taigi **nuo tada standartiniuose pataisos namuose šis plotas negali būti mažesnis kaip 3,1 m²**, kameralų patalpose – 3,6 m², nepilnamečių pataisos namuose – 4,1 m², laisvės atėmimo vietų ligoninėse – 5,1 m² (žr. 1 lentelę). Taigi visi šie dydžiai, Kankinimų prevencijos komiteto požiūriu, yra gerokai per maži, o standartiniuose pataisos namuose, kuriuose laisvės atėmimo bausmę Lietuvoje atlieka didžioji dalis nuteistųjų, šis netgi teisingumo ministro įsakymu įtvirtintas dydis yra mažesnis 1/4, o praktikoje netgi jo dažnai nesilaikoma. Po 2012 m. pabaigoje buvusio vizito Kankinimų prevencijos komitetas Lietuvos Respublikos Vyriausybei labai aiškiai nurodė, kad privalu „visuose pataisos namuose ir tardymo izoliatoriuose padidinti gyvenamojo ploto normą bendrabučio tipo patalpose vienam nuteistajam iki 4 m² (neįskaitant kameroje esančių tualetų patalpų užimamo ploto)“ ir kad „būtina peržiūrėti visų pataisos namų ir tardymo izoliatorių vietų skaičių“.⁷⁶ Nors Lietuvos Respublikos Vyriausybės atsakyme buvo paminėtas laukiamas (bet mažai tikėtinas) kalinių skaičiaus sumažėjimas bent 1 000 kalinių ir nurodytos planuojamos naujų įkalinimo įstaigų statybos,⁷⁷ tačiau nepanašu, kad iki kito Kankinimų prevencijos komiteto planuojamo vizito Lietuvoje 2016 m. padėtis pasikeis į gerąją pusę. 1 pav. pavaizduotas Lietuvos įkalinimo įstaigose esančių vietų ir jose įkalinusių asmenų skaičius. Jame matyti, kad Pravieniškių pataisos namai-atviroji kolonija yra perpildyta, o kitose pagrindinėse laisvės atėmimo bausmės atlikimo įstaigose – Alytaus, Marijampolės, Kybartų ir Vilniaus pataisos namuose kalinamų asmenų skaičius artimas maksimaliam vietų skaičiui, kuris neatitinka Kankinimų prevencijos komiteto reikalavimų. Be to, itin svarbu tai, kad bendras vietų ir asmenų skaičius neparodo realios visų įkalinusių asmenų padėties, nes, vadovaujantis įvairiais nuteistųjų skirstymo kriterijais ir turint mažai galimybių, neįmanoma vienodai visose patalpose paskirstyti nuteistuosius. Netgi ir esant neperpildytai įstaigai tai nebūtinai reiškia, kad visiems be išimties nuteistiesiems tenka teisės aktais numatyto minimalaus ploto dalis.

---

⁷⁵ Galima rimtai abejoti, ar toks „išradinumas“ atitinka konstitucinį teisinės valstybės principą.

⁷⁶ Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 November to 4 December 2012. CPT/Inf (2014) 18. Strasbourg, 4 June 2014, p. 19.

⁷⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės ataskaita dėl priemonių, kurių buvo imtasi ar kurių numatoma imtis, siekiant įgyvendinti Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą (CPT) 2012 m. lapkričio 27 d. – gruodžio 4 d. vizito Lietuvoje ataskaitoje nurodytas rekomendacijas. CPT/Inf (2014) 19, p. 15.

1 pav. Lietuvos įkalinimo įstaigose esančių vietų ir kalinamų asmenų skaičius (2014 m. gruodžio 31 d.)⁷⁸

Be žmogaus orumą atitinkančio minimalaus gyvenamojo ploto, kuris yra vienas svarbiausių nedidelėje erdvėje praleidžiant ne vienus metus, **svarbios yra kitos būtinės sąlygos**: natūrali šviesa dienos metu gyvenamosiose patalpose, vėdinimas, tinkama temperatūra ir oro drėgnumas, galimybės netrukdomai naudotis tualetu, galimybės nusiprausti ir išsiskalbti drabužius, patalynės keitimas, tinkamas ir įvairus maistas, galimybės apsipirkti, išpažinti savo tikėjimą, sportuoti ir kt.⁷⁹ Šio straipsnio analizės kontekste svarbu pabrėžti, kad žmogiškąjį orumą išsaugančios kalinimo sąlygos yra ne tik svarbus žmogaus teisių laikymosi kriterijus, bet ir svarbi integracijos prielaida, išsauganti asmens motyvaciją keistis, skatinanti atsakomybę ir kiek įmanoma – savarankiškumą.

Viena didžiausių tinkamų kalinimo sąlygų užtikrinimo problemų Lietuvoje yra ta, kad didelėse patalpose, kuriose galbūt ir užtikrinamas minimalus kvadratinis metrų, tenkančių vienam kaliniui, reikalavimas, apgyvendinama po keliolika ar net keliasdešimt kalinių.⁸⁰ Kankinimų prevencijos komitetas pažymi, kad „didelėse

⁷⁸ Parengta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2014 metų veiklos ataskaitą, p. 8.

⁷⁹ Šios sąlygos plačiai aprašytos viename paskutiniųjų Lietuvos teisės instituto išleistų leidinių, parengtų įgyvendinant tarptautinį tyrimų projektą: Įkalinimo sąlygų stebėsenos indeksas. Metodologija ir bandomojo tyrimo rezultatai. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2015. Taip pat žr. Europos Parlamento rezoliuciją dėl kalinimo sąlygų ES (2011/2897(RSP), priimtą 2011 m. gruodžio 15 d., kurioje Europos Parlamentas, be kita ko, pabrėžia, kad „kalinimo sąlygos, kurios traktuojamos kaip prastos, arba sąlygos, kurios blogesnės negu reikalaujama pagal Europos Tarybos Europos kalinimo įstaigų taisykles, galėtų sudaryti kliūčių kalinių perdavimui“ (7 punktą).

⁸⁰ Tai tapo nuolatine pastarojo dvidešimtmečio tema net tik mokslinių tyrimų ir žmogaus teisių laikymosi vertinimo ataskaitose, bet ir Seimo kontrolierių tyrimuose, o pastaruoju metu – ne tik Europos Žmogaus Teisių Teismo, bet ir nacionalinių teismų sprendimuose. Visa tai, kas toliau minima CPT ataskaitoje, vis labiau ryškėja Lietuvos įkalinimo įstaigose.

1 lentelė. Bendrosios kalinimo sąlygos skirtinguose Lietuvos įkalinimo įstaigų tipuose ir grupėse įstaigų viduje (2015-05-25)

Ištaigos rūšis	Nepilnamečių pataisos namai		Pataisos namai			Kalėjimai		Laisvės atėmimo vietos ligoninė (palatose)	Atviroji kolonija	
	lengva	paprasta	lengva	paprasta	drausminė	paprasta	drausminė			
Grupės	4,1 m ²	4,1 m ²	3,1 m ²	3,1 m ²	3,1 m ²	3,6 m ²	3,6 m ²	5,1 m ²	3,1 m ²	
	(reglamentuota Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse nuo 2010-04-26, anksčiau – higienos normose HN 76-1999)									
Apsipirkimai	Nelimituota									
Pasimatymai: trumpi	1 per mėn. (+)	1 kas 2 mėn. (+)	1 kas 2 mėn. (+)	1 kas 3 mėn. (+)	0	1 kas 2 mėn. (+)	0	Priklauso nuo grupės	Nelimituota	
	1 per mėn. (+)	1 kas 2 mėn. (+)	1 kas 2 mėn. (+)	1 kas 3 mėn. (+)	0	0	0			
Siuntiniai (su drabužiais ir batais)	1 kas 6 mėn.									
Knygos/spauda	Nelimituota									
Laiškai	Nelimituota; draudžiama susirašinėti tarp kalinių ne giminaičių									
Telefoniniai pokalbiai	Nelimituota	1 per sav.	Nelimituota	1 per sav.	1 per mėn.	1 per sav.	1 per mėn.	Priklauso nuo grupės	Priklauso nuo grupės	Nelimituota
	Nelimituota									
P pinigų pervadimai	Nelimituota									
Gryni pinigai, vertingi daiktai	Uždrausta									
Televizoriai, radijo imtuvai, kompiuteriai	Leidžiami		Neleidžiami		Leidžiami		Neleidžiami		Leidžiami	
	Leidžiama									
Laikrodžiai, savi drabužiai, avalynė	Leidžiama									
Trumpalaikė išvyka (BYK 104 str.)	Įmanoma		Ne		Įmanoma		Faktiškai ne		Ne	
	Įmanoma		Ne		Įmanoma		Faktiškai ne		Įmanoma	

kameroje laikomų kalinių kasdieniam gyvenimui neišvengiamai trūksta privatumo. Be to, yra didelis pavojus patirti grasinimus ir smurtą. Taip įrengtos patalpos skatina tarpiti teisėtvarkos pažeidimų atmosferai, padeda palaikyti stiprius nusikalstamų organizacijų vidaus ryšius. Dėl to personalui gali kilti didelių sunkumų įgyvendinant reikiamą kontrolę, kartais tokia kontrolė gali tapti visiškai neįmanoma, pavyzdžiui, kilus kalėjime neramumams, būtų sunku išvengti žymios intervencijos iš išorės. Dėl tokių patalpų beveik neįmanoma išspręsti klausimo, kaip tinkamai laikyti atskirus kalinius tuo atveju, kai jiems gali grėsti pavojus. Visos šios problemos dar labiau išryškėja, kai kalinių skaičius peržengia priimtinas ribas. Be to, tokioje situacijoje kaliniai priversti laukti eilėse prie prausyklų ir tualetų; o jei dar turėsime omenyje problemą, kaip sunku tinkamai vėdinti patalpą, kurioje laikoma tiek daug žmonių, tai laikymo sąlygos tampa tiesiog apgailėtinos⁸¹.

Prastas kalinimo Lietuvoje sąlygas iliustruoja daug įvairiuose tyrimuose ir ataskaitose⁸² pateiktų rodiklių, tačiau vienas reikšmingiausių – įkalinimo įstaigose **nuolat didėjantis mirštančių žmonių skaičius** – per 10 metų jis padidėjo 4 kartus: 2013 m. Lietuvos įkalinimo įstaigose mirė 48 asmenys – tai yra didžiausias skaičius per visą atkurtosios Nepriklausomybės laikotarpį (žr. 2 lentelę). Iš šio skaičiaus 34 asmenys mirė dėl ligos, 12 asmenų nusižudė (tai vienas didžiausių skaičių per pastaruosius 10 metų, jis 3 kartus viršija santykinį savižudybių skaičių laisvėje).

2 lentelė. Mirę asmenys Lietuvos laisvės atėmimo įstaigose ir jų mirties priežastys 2004–2014 m.⁸³

Metai	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Bendras laisvės atėmimo vietose mirusių asmenų skaičius, iš jų:	12	25	27	29	26	32	25	32	35	48	43
mirė dėl ligos	6	12	20	14	15	16	14	21	28	34	31
nusižudė	4	11	6	11	10	13	8	11	5	12	11
buvo nužudyti	2	1	-	4	-	2	3	-	2	1	1
nelaimingas atsitikimas	-	1	-	-	1	-	-	-	-	1	-
neatsargus gyvybės atėmimas	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
mirtis perdozavus narkotinių medžiagų	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-

⁸¹ CPT standartai. CPT bendrųjų ataskaitų „svarbiausieji skyriai“. Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (CPT). Europos Taryba. CPT/Inf/E (2002) 1-Rev. 2003. Lietuviškai, p. 26.

⁸² Pirmiausia žr. Žmogaus teisių stebėjimo instituto ataskaitas apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje. Prieiga per internetą: <www.hrmi.lt>.

⁸³ Parengta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Planavimo ir projektų valdymo skyriaus Išaiškintų neteisėtų ryšių, paimtų draudžiamų daiktų ir kriminogeninės būklės kalinimo įstaigose ataskaitas. 2004–2014 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys.

5. ĮKALINTŲ NUTEISTŲJŲ DARBAS IR MOKYMASIS

Nuo pat modernios įkalinimo sistemos raidos pradžios kalinių darbas atliko svarbų vaidmenį kalinimo procese. Viena vertus, buvo tikima teigiamu darbinės veiklos poveikiu nuteistiesiems, kita vertus, kaliniai buvo išnaudojami kaip pigi darbo jėga.⁸⁴ Jokia kita sistema nebuvo taip stipriai orientuota į kalinių darbo išnaudojimą kaip sovietinė⁸⁵ – įkalinimo įstaigos vadintos „pataisos darbų kolonijomis“, kodeksai – „pataisos darbų kodeksais“, viena pagrindinių nuteistųjų pataisymo ir perauklėjimo priemonių buvo laikomas „visuomenei naudingas darbas“, o viena iš pagrindinių politinio auklėjamojo darbo formų laikytas „lenktyniavimas darbe“.⁸⁶ XX a. 8-ajame dešimtmetyje kalinių darbas Sovietų Sąjungoje ne tik lėmė tai, kad Vidaus reikalų ministerija buvo tarp 5 pirmaujančių pramonės (!) ministerijų, kalinių darbas buvo panaudojamas daugiau kaip 30-yje liaudies ūkio šakų bei pošakių, bet ir buvo svarbiu biudžetinių pajamų šaltiniu,⁸⁷ kartu itin pabrėžiant darbo svarbą „taisant“ nusikaltėlius.

Šiuolaikinėje įkalinimo sistemoje kalinių darbas nelaikomas savitiksliu pajamų šaltiniu, tarptautiniai standartai pabrėžia būtinybę organizuojant kalinių darbą nesiorientuoti į kuo didesnę pelną,⁸⁸ taip pat pripažįstama, kad darbas sudaro reikšmingą įkalinimo realybės dalį, jis padeda prasmingiau įveikti kasdienybę, o jo reikšmė itin gerai išryškėja tuomet, kai kaliniai nieko nedirba ir neužimami jokia kita prasminga veikla.⁸⁹ Kalinių darbinis užimtumas laikomas vienu iš svarbiausių įkalinimo įstaigų **stabilumo veiksnių**,⁹⁰ o didžioji dalis

---

⁸⁴ Van Zyl Smit D., Dünkel F. Prison Labour: Salvation or Slavery? Aldershot: Ashgate, 1999, p. VII ir toliau; Laubenthal K. Strafvollzug. 3. Aufl. Berlin/Heidelberg: Springer Verlag, 2003, p. 187.

⁸⁵ Зубков А. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века. Москва, 2003, p. 505.

⁸⁶ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos pataisos darbų kodeksas, priimtas 1971 m. liepos 15 d. įstatymu Nr. VIII-7 // LTSR įstatymų sąvadas, 1971-07-15. 7 ir 57 straipsniai.

⁸⁷ Зубков А. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века. Москва, 2003, p. 505.

⁸⁸ Jungtinių Tautų tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės, priimtos 1957 m. liepos 31 d. // Jungtinių Tautų dokumentų rinkinys. Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji justicija. Standartai ir normos (sudarytojas M. Aidukas). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 241, 72. (2) punktas. Panaši nuostata įtvirtinta 2006 m. Europos kalėjimų taisyklių 26.8 punkte.

⁸⁹ Kaiser G. Strafvollzugssysteme im Rechtsvergleich // Gesellschaft für Rechtspolitik (Hrsg.) Bitburger Gespräche, Jahrbuch 1986/2, p. 65–86.

⁹⁰ Hammerschick W. Arbeit im Strafvollzug – Rechtslage und Realität im europäischen Vergleich // Hammerschick W., Pilgram A. (Hrsg.) Arbeitsmarkt, Strafvollzug und Gefangenearbeit. Baden-Baden, 1997, p. 75.

įkalintų asmenų **prasmingo užimtumo nebuvimą faktiškai išgyvena kaip papildomą baudimą**.⁹¹

Darbinė veikla įkalinimo įstaigose svarbi ne vien tik kaip vienas iš *a priori* žalin-go kalinimo neigiamo poveikio mažinimo būdų, bet ir kaip sėkmingos integracijos atlikus bausmę prielaida. Kriminologiniuose tyrimuose pastebimas daugiasluoksnis ilgalaikės bedarbio karjeros ir kriminalinės karjeros persipynimas, o tai įkalinimo įstaigoms „pabrėžtinai rodo būtinybę dėti visas pastangas, kad tikslingomis, pirmiausia į darbo sritį orientuotomis integracijos programomis būtų nutrauktas nedarbo, nusikalstamo elgesio ir įkalinimo užburtas ratas“.⁹²

2006 m. Europos kalėjimų taisyklės kalinių darbui skiria visą atskirą skyrių, iš jame įtvirtintų nuostatų paminėtinos kelios kartinės: „suteiktas darbas kiek įmanoma turėtų būti toks, kad palaikytų arba padidintų kalinių galimybes sąžiningai užsidirbti pinigų gyvenimui išėjus į laisvę“ (26.3 punktas), „atsižvelgiant į turimų darbų pasiūlą, tinkamą profesinę atranką bei įstaigos drausmės ir tvarkos reikalavimus, kaliniai turi turėti galimybę pasirinkti tokį darbą, kokį jie nori dirbti“ (26.6 punktas), „kad kaliniai galėtų pasiruošti darbo sąlygoms laisvėje, darbo organizavimas ir metodai kalėjime turi būti kiek galima panašesni į taikomus už institucijos ribų“ (26.7 punktas).

Šiuolaikinę darbo įkalinimo įstaigose ir ypač – jo tinkamo įvertinimo reikšmę išraiškingai paaiškino Vokietijos Konstitucinis Teismas savo 1998 m. liepos 1 d. sprendime. Teismas rėmėsi Vokietijos Konstitucija paremta įstatymo leidėjo pa-reiga išplėtoti veiksmingą nuteistųjų laisvės atėmimu resocializacijos koncepciją, pagal kurią turėtų veikti įkalinimo įstaigos. Resocializacijos principas išplaukia iš pagrindinės visų teisių teisės – žmogiškojo orumo ir socialinės valstybės principo.⁹³ Turi būti skatina-mas nuteistojo gebėjimas ir valia gyventi atsakingai, kad ateityje laisvos visuomenės

⁹¹ Austrijoje atliktų tyrimų rezultatų pavyzdžiu. Ten pat, p. 74.

⁹² *Dünkel F., Drenkhahn K.* Behandlung im Strafvollzug: von „nothing works“ zu „something works“ // *Bereswill M., Greve W.* (Hrsg.) Forschungsthema Strafvollzug. Baden-Baden: Nomos Verlag, 2001, p. 392.

⁹³ Vokietijoje socialinės valstybės idėja sujungiamą ir su valstybės santvarkos forma, ir su teisinės valstybės koncepcija, tokia „sąveika grindžiama įsitikinimu, kad socialinės valstybės turinys nėra ir negali būti atskirtas nuo teisinės valstybės principo, kuris yra visuomenės demokratinės sistemos pagrindas. Vokietijos valstybės socialinis apibūdinimas pirmiausia reiškia tai, kad valstybė negali nesirūpinti tais, kurie socialine prasme yra pažeidžiami ir kad valstybė turi prisiimti dalį atsakomybės už jų socialinę būseną. Tai nereiškia, kad čia siekiama sukurti visuotinės gerovės valstybę ir vien tik valstybės valdomą ir organizuojamą ekonominę sistemą. Šio principo esmė yra ta, kad valstybė stengiasi vienodai paskirstyti našta pačiai valstybei ir piliečiams, ir atskiriems piliečiams. Socialinės valstybės principas yra svarbiausias Vokietijos socialinės rinkos pagrindu sukurtos ekonomikos modelio elementas“. *Žilys J.* Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje // *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 12 (90), p. 16 (cituojanč *Vainiutė M.* Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis įstatymas // *Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. Kolektyvinė monografija.* Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005, p. 108–109).

sąlygomis jis nebebusikalstų. Tokiu būdu tai, kad kaltininkas pakartotinai nebebusikalstų ir nedarytų žalos kitiems asmenims, yra tiesioginis visuomenės ir valstybinių institucijų interesas. Taigi darbas, kurį kalinamasis dirba, veiksminga resocializacijos priemone bus tik tuomet, kai **toks jo darbas bus tinkamai įvertinamas**. Šis įvertinimas nebūtinai turi būti vien tik finansinis, jis kalinamajam turi parodyti darbo vertę ir privalumą ateityje, gyvenant savarankiškai, atsakingai ir nenusikalstamai.⁹⁴

LR BVK 125 straipsnis įtvirtina kalinių pareigą⁹⁵ dirbti: „Kiekvienas laisvės atėmimo bausmę atliekantis nuteistasis privalo dirbti, jeigu jam darbą siūlo pataisos įstaigos administracija“, kuri privalo užtikrinti, „kad nuteistieji būtų įtraukiami į darbą atsižvelgiant į jų darbingumą ir, kiek galima, į turimą specialybę“, parinkdama darbą „atsižvelgdama į laisvas pareigas ir darbo vietas.“ Toks įstatymų lygmens reguliavimas įkalinimo sistemai faktiškai **nesukuria pareigos** siekti maksimalaus įkalinusių asmenų užimtumo, sukuriant pakankamai darbo vietų. Paradoksaliau, tačiau įstatymo lygmeniu būtinos įtvirtinti darbo prasmės ir reikšmės įkalinimo įstaigos nuostatos įtvirtintos tik teisingumo ministro įsakyme (130–134 punktai),⁹⁶ perrašant jas iš 1987 m. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos Rec (87) 3 dėl Europos kalinimo įstaigų taisyklių (71 ir 72 punktai):

- nuteistųjų darbą pataisos įstaigose reikia vertinti kaip teigiamą jų ugdymo, mokymo bei šių įstaigų valdymo elementą;
- nuteistuosius būtina aprūpinti tinkamu naudingumu darbu arba organizuoti jiems kitą tikslingą veiklą, kad jie būtų užimti visą darbo dieną;
- kiek tai įmanoma, darbas turi palaikyti arba vystyti nuteistojo sugebėjimus užsidirbti pragyvenimui išėjus į laisvę;
- atsižvelgiant į nuteistųjų profesijas bei pataisos įstaigos administracinius ir drausmės reikalavimus, nuteistiesiems turi būti suteikta galimybė pasirinkti tokią darbinę veiklą, kurioje jie norėtų dalyvauti;
- nuteistųjų darbo organizavimas bei metodai turi atitikti šiuolaikinio darbo standartus ir technologiją. Siekiant parengti nuteistuosius normaliam profesiniam gyvenimui, jų darbas turi vykti pagal modernaus darbo organizavimo ir gamybos principus;
- nors gamyboje gaunamas finansinis pelnas gali padėti gerinti mokymo kokybę, jis negali tapti nuteistųjų pataisos tikslu.

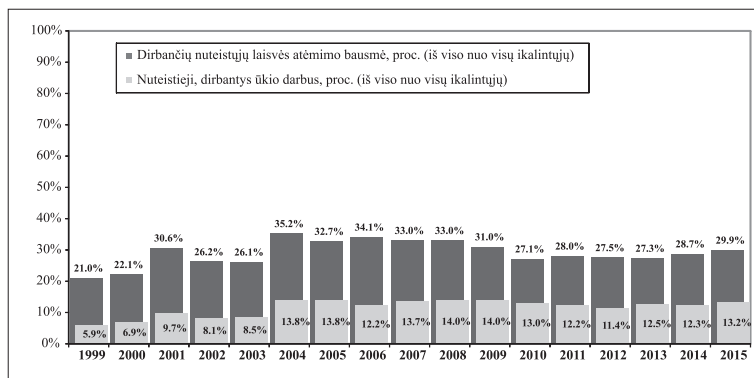
⁹⁴ Zierlein K. G. Pagrindinių teisių apsauga baudžiamojoje, baudžiamojo proceso ir bausmių vykdymo teisėje, atsižvelgiant į Vokietijos Konstitucinio teismo praktiką // Teisė, 2000, Nr. 36, p. 124.

⁹⁵ Tokia pareiga įtvirtinta daugumoje Europos valstybių, tačiau yra ir išimčių – pavyzdžiui, jos nėra Graikijoje, Prancūzijoje.

⁹⁶ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymas Nr. 194 „Dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Žin., 2003, Nr. 76-3498 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės turėtų aiškiai nustatyti, kaip turi būti organizuojamas darbas, kad jis atitiktų tarptautinių standartų rekomendacijas, o ne jas kartoti. Šie punktai, kaip ir kiti, perrašyti iš senosios 1987 m. rekomendacijos (2006 m. buvo priimtos naujos rekomendacijos), Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse akivaizdžiai išsiskiria iš bendros šių taisyklių juridinės technikos, teisinės kalbos ir kultūros, yra tarsi nieko neįpareigojantys ir visai kita prasme dimensija parašyti svetimkūniai.

Visgi užimtumo rodikliai Lietuvos laisvės atėmimo vietose yra labai žemi (žr. 2 pav.), nuo 2004 m. jokių teigiamų pokyčių neįvyko: 2015 m. pradžioje **gamybinį darbą dirbo tik 16,7 proc.** laisvės atėmimu nuteistų asmenų, 13,2 proc. dirbo ūkio darbus, dar 35,4 proc. mokėsi, tiek pat buvo visiškai neužimti.⁹⁷ Tokia darbine veikla užimtų kalinių dalis yra viena mažiausių Europoje.⁹⁸

2 pav. Dirbančių įkalintų nuteistųjų dalis Lietuvoje 1999–2015 m. (kiekvienų metų sausio 1 d.)⁹⁹

Įkalintų asmenų įdarbinimo rodikliai pirmiausia priklauso nuo sukurtos infrastruktūros ir sukurtų sąlygų, tačiau jiems turi įtakos ir subkultūrinis spaudimas, objektyvus negalėjimas dirbti (dėl amžiaus, negalios, priklausomybių ir pan.) arba darbinių įgūdžių, žinių ir kompetencijos trūkumas. Todėl šiuolaikinėje įkalinimo sistemoje laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų **mokymas** (pirmiausia – profesinis) ne tik neretai yra būtina jų darbinės veiklos prielaida, bet jis ilgalaikėje perspektyvoje

⁹⁷ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Socialinės reabilitacijos tarnybų veiklos ataskaita, 2014 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys.

⁹⁸ Lankauskas M. Dirbančių nuteistųjų valstybinio socialinio draudimo reguliavimo ypatumai ir perspektyvos Lietuvoje // Teisės problemos, 2012, Nr. 2 (76), p. 68–95.

⁹⁹ Parengta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Socialinės reabilitacijos tarnybų veiklos ataskaitas 1999–2015 m.

laikomas netgi svarbesniu nei darbinė veikla, nes suteikia papildomų perspektyvų išėjus į laisvę. Daugumoje Europos šalių besimokantys kalinami nuteistieji gauna tokio paties dydžio išmokas kaip ir dirbantys. Į tai atkreipiamas dėmesys ir Europos kalėjimų taisyklėse: „<...> dalyvavimas švietimo programose turi turėti tokią pačią vertę kaip darbas, o besimokantys kaliniai dėl to neturi atsidurti blogesnėje finansinėje ar kitokioje nepalankesnėje padėtyje“ (28.4 punktas). Žvelgiant paviršutiniškai, toks mokymosi įvertinimas gali būti palaikytas socialiai „neteisingu“, tačiau juo siekiama dviejų svarbių tikslų: 1) kad darbo užmokesčio negavimas netaptų kliūtimi mokymuisi; 2) mokymasis, ypač jei jis baigiasi atitinkamų atestatų ar diplomų gavimu, turi didelę integracinę reikšmę – o tai ir yra pagrindinis visuomenės interesas, taigi valstybei būtina elgtis pragmatiškai. Europos kalėjimų taisyklėse taip pat pabrėžiama, kad „kalinių švietimas turi būti suderintas su visos šalies švietimo ir profesinio lavinimo sistema taip, kad po išėjimo į laisvę jie be sunkumų galėtų tęsti mokymąsi ir profesinį lavinimąsi“ (28.7 punktas), o kiekviena įkalinimo įstaiga „turi pateikti kaliniams kiek įmanoma įvairiapusiškesnes švietimo programas, atsižvelgiant į individualius poreikius ir jų siekius“ (28.1 punktas).

2015 m. sausio 1 d. duomenimis, iš visų laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų 1,2 proc. neturėjo jokio išsilavinimo, 20,2 proc. turėjo pradinį išsilavinimą, 35,5 proc. – pagrindinį, 36,5 proc. – vidurinį, 4,1 proc. – aukštesnįjį, 2,4 proc. – aukštąjį išsilavinimą.¹⁰⁰ Vertinant šiuos skaičius pirmiausia nereikėtų juose ieškoti nusikalstamo elgesio „priežasčių“ – neva tai yra žemas išsilavinimas. Žmonės nusikalsta ir į įkalinimo įstaigas pakliūva ne todėl, kad jiems trūksta išsilavinimo. Priešingai – kriminologiniai tyrimai rodo, kad žemas išsilavinimas dažnai būna stigmatizacijos ir baudžiamojo persekiojimo selekcijos kriterijus, kitaip tariant, į įkalinimo įstaigą daug paprasčiau pakliūti turint žemą išsilavinimą. Nors pateikti rodikliai rodo žemesnį įkalinimų asmenų išsilavinimą, palyginus su visos Lietuvos visuomenės rodikliais, tačiau daugelio kitų (ypač – Vakarų Europos) šalių kontekste šie skaičiai liudija itin aukštą įkalinimų asmenų išsilavinimą – **daugiau kaip 40 proc. įkalinimų asmenų turi vidurinį arba aukštesnį**, kai daugelyje Vakarų Europos šalių pabaigusią vidurinę mokyklą tebūna keli procentai. Tai susiję su tradiciškai ir istoriškai nusistovėjusiu daug didesniu asmenų, bendrai turinčių bent vidurinį išsilavinimą, skaičiumi. Tačiau svarbiausia yra tai, kad pateiktuose rodikliuose matyti didelis tolesnio mokymosi potencialas, kurį galima ir būtina išnaudoti. Be to, ir Lietuvoje, ir kitose Europos šalyse didėja nei skaityti, nei rašyti nemokančių asmenų skaičius, jų skaičius didėja ir įkalinimo įstaigose. Europos kalėjimų taisyklėse taip pat teigiama, kad „prioritetas turi būti suteiktas tiems kaliniams, kurių silpni raštingumo ir skaičiavimo įgūdžiai,

---

¹⁰⁰ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Socialinės reabilitacijos tarnybų veiklos ataskaita 2014 m.

bei tiems, kuriems trūksta pradinio ar profesinio išsilavinimo“. Akivaizdu, kad nemokėjimas skaityti ir (ar) rašyti, taip pat jokio profesinio išsilavinimo neturėjimas gyvenimą laisvėje dažniausiai gerokai apsunkina, apriboja legalaus uždarbio galimybes, o tai gali stumti į socialinę atskirtį, įskaitant ir galimą deviacinį elgesį.

LR BVK 147 straipsnis nustato, kad įkalinimo įstaigose privalomai organizuojamas tik nuteistųjų iki šešiolikos metų **bendrasis lavinimas**. Vyresnių negu šešiolikos metų nuteistųjų bendrasis lavinimas organizuojamas rašytiniu jų pageidavimu. Nuteistųjų neįgaliųjų ir ribotai pakaltinamų asmenų bendrasis lavinimas organizuojamas jų pageidavimu ir gydytojų leidimu. Nuteistųjų bendrąjį lavinimą organizuoja savivaldybės, kurių teritorijoje yra pataisos įstaigos.

LR BVK 148 straipsnyje įtvirtinta, kad įkalinimo įstaigose ir valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų gali būti organizuojamas nuteistųjų **profesinis mokymas**. Nuteistieji turi teisę pasirinkti profesiją, kurios mokysis pagal pataisos įstaigos administracijos pateiktą sąrašą ir turimą mokymo bazę. Nuteistųjų neįgaliųjų, ribotai pakaltinamų asmenų ir pensinio amžiaus nuteistųjų profesinis mokymas organizuojamas jų pageidavimu. Įkaltintų asmenų įtraukimo į mokymosi procesą rodikliai Lietuvoje pateikti 3 lentelėje. Joje matyti, kad besimokančių kalinių rodikliai pastaruosius 10 metų išliko gana stabilūs ir netgi po truputį didėja – 2014 m. pabaigoje **18,5 proc.** nuteistųjų laisvės atėmimo bausme mokėsi bendrojo lavinimo mokykloje, **18 proc.** – profesinio lavinimo mokykloje, o per visus metus 1 584 nuteistieji gavo vienos iš šių mokyklų baigimo atestatus – tai buvo didžiausias skaičius per visą laikotarpį ir sudarė **beveik 15 proc. nuo visų tais metais įkalinimo įstaigose buvusių nuteistųjų laisvės atėmimu** (kalinių srauto) skaičiaus.

3 lentelė. Besimokančių nuteistųjų laisvės atėmimo bausmė 1998–2014 m.¹⁰¹ skaičius

Metai	Įkalinimo įstaigose laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji (metų pabaigoje)	Mokėsi bendrojo lavinimo mokykloje		Mokėsi profesinio lavinimo mokykloje		Gavo atestatus (per metus)	Dalyvavo kitose mokymo programose	
		Abs. sk.	Proc.	Abs. sk.	Proc.		Abs. sk.	Proc.
1998	11 818	672	5,7	966	8,2	...	...	...
1999	12 104	587	4,8	903	7,5	...	...	...
2000	7 261	511	7	773	10,6	584	472	6,5
2001	9 044	650	7,2	815	9	674	681	7,5
2002	8 722	745	8,5	859	9,8	701	569	6,5
2003	6 251	752	12	835	13,4	757	...	...
2004	6 218	809	13	837	13,5	846	...	...
2005	6 273	949	15,1	956	15,2	781	...	...
2006	6 403	945	14,8	991	15,5	1 014	...	...
2007	6 241	978	15,7	1 095	17,5	1 053	...	...
2008	6 276	983	15,7	991	15,8	1 042	...	...
2009	6 873	1 195	17,4	1 104	16,1	1 066	...	...
2010	7 329	1 284	17,6	1 177	16,1	1 271	...	...
2011	7 966	1 240	15,6	1 194	15,0	1 353	...	...
2012	8 051	1 328	16,5	1 216	15,1	1 348	...	...
2013	7 703	1 407	18,3	1 392	18,1	1 434	...	...
2014	7 249	1 338	18,5	1 308	18,0	1 584	...	...

6. KALINIMO ATVĖRIMAS

Ankstesnėje straipsnio dalyje aptartas įkalinimų asmenų darbas ar mokymasis nebūtinai turi vykti pačioje įkalinimo įstaigoje ar prie jos veikiančioje įmonėje – nors ši mintis akivaizdi, tačiau jos įgyvendinimas susijęs, kaip taikliai pastebi norvegų kriminologas Thomas Mathiesenas, su kalėjimų sienų sugriovimu žmonių galvose.¹⁰² Šiuolaikinė

¹⁰¹ Parengta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Socialinės rehabilitacijos tarnybų veiklos ataskaitas 1998–2015 m. Atkreiptinas dėmesys, kad 3 lentelėje pateikiamas įstaigose laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų skaičius skiriasi nuo pateikto 4 lentelėje (2) stulpelyje nuteistųjų laisvės atėmimo bausmė skaičiaus, nes šiuos duomenis skirtingais tikslais renka skirtingos tarnybos. 3 lentelėje pateikiamus duomenis renka Socialinės rehabilitacijos tarnybos apie nuteistuosius, su kuriais jos tiesiogiai dirba. Šis skaičius yra keliais šimtais asmenų mažesnis už pateikiamą 4 lentelėje, nes dalis nuteistųjų dar / jau nefiksuojami Socialinės rehabilitacijos tarnybos suvestinėse (nes dar nebuvo perkelti iš tardymo izoliatoriaus, buvo perkelti į jį atgal ir pan.).

¹⁰² Mathiesen T. Überwindet die Mauern! Die skandinavische Gefangenenbewegung als Modell politischer Randgruppenarbeit. Neuwied: Luchterhand, 1979; lietuvių kalba žr. Christie N. Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. Vilnius: Eugrimas, 1999.

įkalinimo įstaiga nėra ir negali būti įsivaizduojama kaip viduramžių tvirtovė ar sovietinis kalėjimas, kuriame ilgam laikui uždaroma „atsėdėjimui“. Konstituciniai principai (pirmiausia – minimalios intervencijos, proporcingumo, teisinės valstybės) ir elementarus kriminologinių tyrimų rezultatais paremtas pragmatiškumas bei ekonomiškumas reikalauja kuo plačiau atverti kalinimo procesą. Kalinimas turi vykti kiek įmanoma atviresnėmis formomis, o galimybės įvairiais pagrindais trumpam išvykti iš įkalinimo įstaigos ne tik atveria daug platesnes darbo ir mokymosi sritis, bet ir skatina pozityvių socialinių ryšių palaikymą laisvėje.

Viena iš esminių humaniško ir į asmens integraciją orientuoto kalinimo prielaidų yra ta, kad išankstinis įkalinimo parengimas išvengti į laisvę ir į palaipsnių perėjimą orientuotas įkalinimo organizavimas **didina asmens socialinės integracijos tikimybę**.¹⁰³ Įvairiose šalyse atlikti tyrimai rodo, kad recidyvas didesnis tuomet, kai asmuo paleidžiamas iš tiesiog pagal paprasčiausią asmens uždarymo („atsėdėjimo“) principą organizuoto įkalinimo, palyginus su tokia kalinimo forma, kai asmuo kryptingai ruošiamas gyvenimui laisvėje (ypač – suteikiant trumpalaikes išvykas ir (ar) atostogas už įkalinimo įstaigos ribų).¹⁰⁴ Todėl Europos kalėjimų taisyklių 103.6 punkte teigiama, kad „įvairios išleidimo iš įkalinimo įstaigų formos turi būti numatytos kaip integruota laisvės atėmimo bausmės vykdymo dalis“. Taisyklių 6 punkte įtvirtinta bendra nuostata, kad „visas įkalinimas turėtų vykti taip, kad asmenys, kuriems buvo atimta laisvė, galėtų lengviau integruotis į laisvą visuomenę“.

Svarbu tai, kad integracijos priemonės įstaigos viduje ir laisvėje būtų taikomos palaipsniui, nuosekliai, jų vykdymą perimtų kitos atsakingos valstybinės institucijos ar nevyriausybinės organizacijos.¹⁰⁵ Tokio **nuoseklumo** svarbą pabrėžia ir Europos kalėjimų taisyklių 107.1 punktas, kuriame rekomenduojama kiek įmanoma anksčiau iki paleidimo į laisvę taikyti priemones ir specialias programas, kurios leistų

¹⁰³ *Dünkel F.* Vollzugslockerungen und offener Vollzug – die Bedeutung entlassungsvorbereitender Maßnahmen für die Wiedereingliederung von Gefangenen // *Zeitschrift für Strafvollzug und Straffälligenhilfe*, 2009, Nr. 58, p. 192. Ši problematika daug plačiau išnagrinėta kituose autoriaus straipsniuose: *Sakalauskas G.* Įkalinimo atvėrimas: prielaidos ir galimybės Lietuvoje // *Teisė*, 2013, Nr. 89, p. 37–54; *Sakalauskas G.* Socialinės ir ekonominės naujų laisvės atėmimo bausmės atlikimo formų taikymo prielaidos Lietuvoje // *Teisės problemos*, 2006, Nr. 4 (54), p. 5–49. Šiame straipsnyje tik trumpai aptariama įkalinimo atvėrimo perspektyva nuteistųjų resocializacijos kontekste, pristatoma naujausia statistika ir tendencijos.

¹⁰⁴ *Dünkel F., Kunkat A.* Zwischen Innovation und Restauration. 20 Jahre Strafvollzugsgesetz – eine Bestandsaufnahme // *Neue Kriminalpolitik*, 1997, Heft 2, p. 25; *Usik D.* Tarptautinių baudžiamosios justicijos standartų realizavimo aspektai vykdant laisvės atėmimą // *Socialinių mokslų studijos*, 2010, Nr. 4 (8), p. 349.

¹⁰⁵ Plačiau apie sisteminiu požiūriu paremtą nuteistųjų integracijos modelį žr.: *Sakalauskas G., Kalpokas V.* Nuteistųjų ir grįžusiųjų iš įkalinimo įstaigų integracijos modelis. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 10. Vilnius: Eugrimas, 2012.

nuteistiesiems įveikti sunkumus, kylančius įsiliejant į gyvenimą visuomenėje ir joje nebeusikalstant. Įkalinto asmens integracijos į visuomenę tikslas gali būti pasiektas vykdant jų paleidimo į laisvę programą arba taikant dalinį ar lygtinį paleidimą, derinant asmens priežiūrą su jam teikiama parama (107.3 punktas), o įkalinimo institucijos turi glaudžiai bendradarbiauti su tarnybonomis ir įstaigomis, kurios prižiūri ir remia paleistus kalinius, atkreipiant ypatingą dėmesį į jų šeimas ir įdarbinimą (107.4 punktas). Šių laisvėje esančių tarnybų ir įstaigų atstovams turi būti sudarytos galimybės **ateiti į įkalinimo institucijas**, rengti juos paleidimui į laisvę ir planuoti paramos priemonės po jų paleidimo (107.5).¹⁰⁶ Kitaip tariant, laikant asmens integraciją tikslu, palaiptis ir kiek įmanoma ankstesnis įkalinimo atvėrimas yra būtina sąlyga šiam tikslui pasiekti. Įkalinimo atvėrimo priemonėmis galima siekti **konkrečių teigiamų pokyčių** socialinei integracijai svarbiose nuteistojo gyvenimo srityse.

Be to, tyrinėtojai pastebi, kad įkalinimo įstaigų atvėrimas duoda ir daug daugiau teigiamų **šalutinių efektų**: mažina neigiamą kalinimo įtaką, riboja subkultūrinį spaudimą, mažina agresiją įkalinimo įstaigose, smurto, savęs žalojimo atvejų skaičių ir gerina bendrą atmosferą, jau minėtus kalinių ir personalo santykius,¹⁰⁷ leidžia sutaupyti lėšų,¹⁰⁸ skatina didesnę artimųjų pasitikėjimą bausmių vykdymo sistema, naikina stereotipus ir, kas itin svarbu, – ilgalaikėje perspektyvoje didina visuomenės saugumą.¹⁰⁹

---

¹⁰⁶ Paruošimo paleidimui iš laisvės atėmimo vietų svarba dar labiau pabrėžiama tais atvejais, kai nuteistasis yra nepilnametis. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje CM/Rec (2008) 11 dėl Europos taisyklių nepilnamečiams teisės pažeidėjams, kuriems taikomos bausmės ar priemonės, tam skirtas visas atskiras skyrius E. 15, kuriame detalizuojamas rengimo paleidimui į laisvę procesas. Taip pat pažymėtina, kad specialiai lygtinio paleidimo sričiai skirta Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2003) 22 dėl lygtinio paleidimo (parolio) parengimo paleidimui į laisvę procesą taip pat aptaria atskirame III skyriuje, o lygtinį paleidimą rekomenduoja taikyti visiems be išimties kaliniams, įskaitant ir nuteistuosius iki gyvos galvos (4.a punktas). Pirmą kartą įkalinimo atvėrimo svarba Europos Tarybos šalims narėms buvo pabrėžta dar 1982 m. rugsėjo 24 d. priimtoje Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Rec (82) 16 dėl trumpalaikių išvykų kaliniams.

¹⁰⁷ *Usik D.* Tarptautinių baudžiamosios justicijos standartų realizavimo aspektai vykdant laisvės atėmimą // Socialinių mokslų studijos, 2010, Nr. 4 (8), p. 349.

¹⁰⁸ *Dünkel E, Kunkat A.* Zwischen Innovation und Restauration. 20 Jahre Strafvollzugsgesetz – eine Bestandsaufnahme // Neue Kriminalpolitik, 1997, Heft 2, p. 27.

¹⁰⁹ *Usik D.* Tarptautinių baudžiamosios justicijos standartų realizavimo aspektai vykdant laisvės atėmimą // Socialinių mokslų studijos, 2010, Nr. 4 (8), p. 349. Šioje vietoje būtina pabrėžti svarbią mintį, išsakomą ir Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Rec (92) 16 dėl Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių: „Baudžiamųjų sankcijų vykdymas pačioje bendruomenėje, o ne izoliavus nuo jos, laikui bėgant gali geriau apsaugoti visuomenę, įskaitant, savaime suprantama, ir nukentėjusiojo arba nukentėjusiųjų interesų užtikrinimą.“ Kitaip tariant, trumparegiškas įsivaizdavimas, kad visuomenė yra saugi tuomet, kai nusikalte asmenys yra tiesiog uždaryti, tėra iliuzija. Visuomenė saugiausia tuomet, kai (ir) teisti asmenys joje gyvena integruotai.

LR BVK galimo kalinimo atvėrimo formos (**išvykos**) numatytos 104 str., 105 str., 130 str., 140 str. 1 d. 8, 9, 10 p., 140 str. 2 d. ir 154 str.

Pagal LR BVK 154 str. 1 d. **išvykti be sargybos arba be palydos už įkalinimo įstaigos ribų** dėl bendrojo lavinimo, profesinio mokymo, dirbamo darbo pobūdžio arba dalyvavimo socialinėje rehabilitacijoje gali būti leidžiama nuteistiesiems:

- a) laikomiems pataisos namuose lengvos grupės sąlygomis;
- b) laikomiems pataisos namuose paprastosios grupės sąlygomis ir atlikusiems¹¹⁰ ne mažiau kaip 1/3 bausmės;
- c) paliktiems atlikti ūkio darbus pagal LR BVK 68 str.;
- d) laikomiems nepilnamečių pataisos namuose, atlikusiems ne mažiau kaip tris mėnesius laisvės atėmimo bausmės.

Pažymėtina, kad galimybė **dalyvauti socialinės rehabilitacijos priemonėse** (pagal LR BVK 137 str. 1 d. 1–4 punktus) buvo įtvirtinta tik nuo 2012 m. liepos 1 d., tokiu būdu sudarant daugiau galimybių išvykti be sargybos arba be palydos už įkalinimo įstaigos ribų, pasinaudojant ir nevyriausybinų organizacijų siūlomomis galimybėmis. Pavyzdžiui, iš Vilniaus pataisos namų nuteistiesiems suteikiama teisė vykti be sargybos į Lietuvos kalinių globos draugiją dalyvauti socialinių įgūdžių lavinimo užsiėmimuose.¹¹¹

LR BVK 154 str. 3 d. nuostata **draudžia** be sargybos ar be palydos už įkalinimo įstaigos ribų išvykti pavojingiems recidyvistams, asmenims, kurie nuteisti už labai sunkius nusikaltimus ir kuriems paskirta laisvės atėmimo bausmė viršija dešimt metų, nuteistiesiems, iš kurių ši teisė buvo atimta dėl padarytų pažeidimų, užsieniečiams, ribotai pakaltinamiems, sergantiems infekcinėmis ir venerinėmis ligomis nuteistiesiems.

Suteikimo įkalintiems asmenims išvykti be sargybos ar be palydos praktika pavaizduota 4 lentelėje. 2000–2015 m. laikotarpiu tokią teisę turėjo tik maždaug **1–2 proc. nuteistųjų** laisvės atėmimo bausme, tačiau pažymėtina, kad 2015 m. sausio 1 d. tokią teisę turėjo didžiausias nuteistųjų skaičius per visą analizuojamą laikotarpį.

---

¹¹⁰ Įdomu tai, kad LR BVK vartojamas žodis „atbuvusiems“, taigi pati kodekso lingvistika liudija apie prežiumuojamą pasyvų bausmės atlikimą, bausmę tiesiog reikia „atbūti“.

¹¹¹ Vilniaus pataisos namų 2012–2014 metų veiklos ataskaitos. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/vilniauspnn/istorija-238-256-y91e/ataskaita_405/ataskaita.html>.

4 lentelė. Bendras Lietuvoje laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų skaičius (srautas per metus ir skaičius sausio 1 d.) ir asmenų, kuriems buvo suteikta teisė išvykti iš kalinimo įstaigos¹¹²

Metai	Nuteistųjų laisvės atėmimo bausme per metus srautas (1)	Nuteistųjų laisvės atėmimo bausme gruodžio 31 d. (2)	LR BVK 154 str. (LR PDK 80 str.) išvyka be sargybos arba be palydos už įkalinimo įstaigos ribų dėl bendrojo lavinimo, profesinio mokymo, dirbamo darbo pobūdžio arba dalyvavimo socialinėje reabilitacijoje		LR BVK 104 str. trumpalaikė išvyka į namus		LR BVK 105 str. trumpalaikė išvyka už pataisos įstaigos ribų (dėl nelaimės)		LR BVK 130 str. atostogos dirbantiems nuteistiesiems su teise parvykti į namus	
			Abs. sk.	Proc. iš (2)	Abs. sk.	Proc. iš (1)	Abs. sk.	Proc. iš (1)	Abs. sk.	Proc. iš (1)
2000	-	7 601	118	1,6	-	-	-	-	-	-
2001	-	9 755	131	1,3	-	-	-	-	-	-
2002	-	9 414	98	1,0	-	-	-	-	-	-
2003	-	6 701	73	1,1	-	-	-	-	-	-
2004	11 025	6 727	87	1,3	0	0	65	0,6	11	0,1
2005	10 942	6 899	88	1,3	7	0,1	75	0,7	12	0,1
2006	10 936	6 982	103	1,5	10	0,1	76	0,7	6	0,1
2007	10 576	6 804	84	1,2	7	0,1	71	0,7	11	0,1
2008	10 624	6 921	80	1,2	12	0,1	87	0,8	20	0,2
2009	10 656	7 323	74	1,0	8	0,1	75	0,7	22	0,2
2010	11 084	7 817	103	1,3	17	0,2	98	0,9	43	0,4
2011	11 358	8 413	106	1,3	7	0,1	75	0,7	14	0,1
2012	11 770	8 388	125	1,5	44	0,4	85	0,7	27	0,2
2013	11 437	7 957	149	1,9	122	1,1	97	0,8	35	0,3
2014	11 004	7 582	177	2,3	178	1,6	88	0,8	40	0,4

Pagal LR BVK 104 straipsnio 1 dalį vieną kartą per tris mėnesius trims paroms gali būti leidžiama **trumpalaikė išvyka** nuteistiesiems:

a) laikomiems pataisos įstaigose lengvosios ir paprastosios grupių laikymo sąlygomis ir atlikusiems ne mažiau kaip 1/2 teismo paskirtos bausmės;

¹¹² Parengta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Planavimo ir projektų valdymo skyriaus Išaiškintų neteisėtų ryšių, paimtų draudžiamų daiktų ir kriminogeninės būklės kalinimo įstaigose ataskaitas. 1999–2014 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys; Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Planavimo ir projektų valdymo skyriaus Nuteistųjų laisvės atėmimo skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestines. 2004–2014 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys. 4 lentelės (2) stulpelyje pateikiamas nuteistųjų laisvės atėmimo bausme skaičius gruodžio 31 d. be nuteistųjų arešto bausme, todėl šis skaičius skiriasi nuo pateikto įkalinimų nuteistųjų asmenų skaičiaus (su nuteistaisiais arešto bausme) 5 lentelėje.

b) nepilnamečiams – atlikusiems ne mažiau kaip 1/3 teismo paskirtos bausmės.

Šiuo atveju įstatymas numato, kad turi būti atsižvelgiama į **nuteistojo asmenybę, atliktos bausmės dalį ir elgesį bausmės atlikimo metu.**

LR BVK 104 straipsnyje numatyta trumpalaikė išvyka į namus yra galimybė laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu **gyventi namuose**, nesant kitų tikslinių sąlygų. Teisės į trumpalaikę išvyką neturi tų pačių kategorijų nuteistieji, kaip ir išvykos už įkalinimo įstaigos be sargybos ar palydos atveju (LR BVK 154 str. 3 d.). Tokio pobūdžio išvykos itin reikalingos ryšiams su artimaisiais atkurti ar palaikyti, darbo paieškoms, konsultacijoms valstybinėse institucijose ir nevyriausybinėse organizacijose, dokumentams susitvarkyti, įvairiausiems buitiniams reikalams spręsti ir t. t.¹¹³ Tokia išvyka į asmens resocializaciją orientuotoje įkalinimo sistemoje praktiškai yra būtina prieš lygtinį arba galutinį asmens paleidimą iš įkalinimo įstaigos, tačiau ji Lietuvoje taip pat suteikiama itin retai (*4 lentelė*), nors apibrėžiamus nuteistųjų, kuriems ji gali būti suteikiama, kriterijus turėtų atitikti maždaug pusę visų per metus kalintų asmenų.

Trumpalaikė išvyka į namus kaip **paskatinimo priemonė** (t. y. įstaigos administracijos iniciatyva) gali būti skiriama už „nepriekaištingą elgesį, iniciatyvą ir aktyvų dalyvavimą socialinės reabilitacijos programose, stropų darbą bei mokymąsi“ (LR BVK 140 str. 1 d.).¹¹⁴

Esminė trumpalaikių išvykų į namus teisinio reguliavimo problema yra ta, kad ši galimybė **nėra integruota** į bendrą asmens resocializacijos ir palaipsnio paleidimo sistemą, o jos suteikimas galimas tuomet, kai pagal LR BVK 157 straipsnį didžiajai daliai šių nuteistųjų jau galimas ir lygtinis paleidimas iš pataisos įstaigų, nors pastarasis turėtų turėti prioritetą. Kitaip tariant, trumpalaikės išvykos į namus suteikimo sąlygos turėtų būti švelnesnės nei lygtinio paleidimo, būti pastarojo preliudija.¹¹⁵

LR BVK 105 straipsnis numato galimybę parvykti namo dėl įvykusios nelaimės, suteikiant galimybę išvykti už pataisos įstaigų ribų ne ilgiau kaip 10 parų visiems nuteistiesiems, **išskyrus nuteistuosius iki gyvos galvos**, atsižvelgus į nuteistojo asmenybę, elgesį bausmės atlikimo metu ir atliktą bausmės dalį, dėl:

a) sutuoktinio, sugyventinio ar artimojo giminaičio mirties ar sunkios ligos, gresiančios ligonio gyvybei;

b) gaivalinės nelaimės, padariusios didelės materialinės žalos nuteistajam ar jo

---

¹¹³ Blaževičius J., Švedas G., Usik D. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso komentaras. Vilnius: TIC, 2004, p. 278–279.

¹¹⁴ Plačiau apie šią problematiką žr.: Sakalauskas G. Įkalinimo atvėrimas: prielaidos ir galimybės Lietuvoje // Teisė, 2013, Nr. 89, p. 37–54.

¹¹⁵ Plačiau žr.: Sakalauskas G. Socialinės ir ekonominės naujų laisvės atėmimo bausmės atlikimo formų taikymo prielaidos Lietuvoje // Teisės problemos, 2006, Nr. 4 (54), p. 40.

sutuoktiniui, sugyventiniui arba artimiesiems giminaičiams. Ši išvyka taip pat suteikiama retai (žr. 4 lentelę). Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas vienoje iš administracinių bylų, kurioje buvo nagrinėjamas trumpalaikės išvykos pagal LR BVK 105 straipsnį Alytaus pataisos namuose bausmę atliekančiam nuteistajam nesuteikimas, yra pažymėjęs, kad „teisės aktai nenumato atsakovui pareigos suteikti nuteistajam trumpalaikės išvykas, tačiau sprendimai nesuteikti trumpalaikių išvykų turėtų būti motyvuoti ir nekelti abejonių dėl to, kad atsakovas piktnaudžiauja valdžia“, o išvados dėl nuteistojo asmenybės, elgesio bausmės atlikimo metu turi būti tinkamai pagrįstos, jose vartojamos atsisakymo pagrindimo formuluotės negali būti abstrakčios ir neinformatyvios.¹¹⁶

Atsižvelgiant į tai, kad nuteistieji gali vyksti **su palyda arba be jos** (nepilnamečiai – tik su palyda), o suaugusiesiems išvykos metu gali būti uždėti antrankiai (LR BVK 10 str. 3 d.), jokiais argumentais neatrodo pateisinamas nuteistųjų iki gyvos galvos išskyrimas, jokiais atvejais, be konkretaus įvertinimo nesuteikiant jiems galimybės parvykti į namus nutikusios nelaimės atveju.

Kitą galimą kalinimo atvėrimo formą numato LR BVK 130 straipsnis ir 140 straipsnio 1 dalies 8 punktas – **dirbančių nuteistųjų parvykimas atostogų metu kaip paskatinimas**. Pagal LR BVK 130 straipsnį atvirosiose kolonijose, nepilnamečių pataisos namuose, pataisos namuose lengvosios ir paprastosios grupių laikymo sąlygomis atliekantys bausmę stropiai dirbantys nuteistieji turi teisę į 14 kalendorinių dienų nemokamas atostogas per vienus metus. Šios atostogos suteikiamos nuteistajam atlikus vienuolika mėnesių bausmės, jeigu jis neturi galiojančių nuobaudų, o pataisos namuose lengvosios grupės laikymo sąlygomis atliekantiems bausmę nuteistiesiems, taip pat nuteistiesiems nepilnamečiams (tik su palyda) bei asmenims su negalia atostogų metu gali būti leista parvykti į namus. Kitaip tariant, galimybę parvykti į namus turi tik dalis dirbančių nuteistųjų, kuriems tokios atostogos buvo suteiktos. Prie 14 kalendorinių dienų atostogų gali būti pridėamos poilsio ir švenčių dienos, kuriomis dirbo nuteistieji, bet ne daugiau kaip penkios kalendorinės dienos. Kaip matyti 4 lentelėje, tik maždaug keliasdešimt per metus atostogų gavusių nuteistųjų jų metu galėjo parvykti į namus.

Nuo 2012 m. liepos 1 d. įsigaliojus LR BVK 140 straipsnio 4 dalies pakeitimui pataisos namuose lengvosios grupės sąlygomis laikomi nuteistieji, kuriems liko ne daugiau kaip vieni metai iki galimo lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos, teismo nutartimi, priimta pagal pataisos namų administracijos teikimą ir atsižvelgiant į nusikalstamo elgesio riziką, elgesį bausmės atlikimo metu ir kitas reikšmingas

---

¹¹⁶ Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. balandžio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-308/2008. Teismas pareiškėjui iš Lietuvos valstybės, atstovaujamos Alytaus pataisos namų, priteisė 5 000 litų neturtinės žalos dėl neteisėtų atsakovo veiksmų, nesuteikiant jam trumpalaikių išvykų, siekiant aplankyti sergantį tėvą ir sudalyvauti tėvo laidotuvėse.

aplinkybes, gali būti perkelti į atvirąją koloniją tęsti bausmės atlikimo.¹¹⁷ Deja, bet kaip matyti 5 lentelėje, nuo 2012 m. atvirojoje kolonijoje laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų skaičius toliau mažėjo.

5 lentelė. Laisvės atėmimo bausmę atvirojoje kolonijoje atliekančių asmenų dalis Lietuvoje iš visų įkalinimų nuteistųjų 1998–2014 m.¹¹⁸

Metai	Įkalinimų nuteistųjų iš viso (su nuteistaisiais arešto bausme, metų pabaigoje)	Iš jų – atvirojoje kolonijoje	
		Abs. sk.	Proc.
1998	11983	99	0,8
1999	12 205	130	1,1
2000	7 601	165	2,2
2001	9 755	73	0,7
2002	9414	82	0,9
2003	6 701	58	0,9
2004	6 841	41	0,6
2005	7 010	47	0,7
2006	7 082	48	0,8
2007	6 911	55	0,8
2008	7 022	59	0,8
2009	7 447	78	1,0
2010	7 943	82	1,0
2011	8 573	97	1,1
2012	8 550	92	1,1
2013	8 143	80	1,0
2014	7 768	62	0,8

---

¹¹⁷ Apie atvirųjų kolonijų privalumus, veiklos koncepciją ir problematiką plačiau žr.: Sakalauskas G. Socialinės ir ekonominės naujų laisvės atėmimo bausmės atlikimo formų taikymo prielaidos Lietuvoje // Teisės problemos, 2006, Nr. 4 (54), p. 5–49.

¹¹⁸ Parengta pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos metines veiklos ataskaitas. Nuo 2003 m. bendras įkalinimų skaičius – kartu su arešto bausme (todėl šis skaičius šiek tiek skiriasi nuo 4 lentelės 3 stulpelyje pateikiamo skaičiaus, nes ten – be arešto bausmę atliekančių nuteistųjų).

IŠVADOS

Konstitucinius principus ir šiuolaikinius europinius standartus atitinkantis, taip pat pagal kriminologinių tyrimų rezultatais paremtą pragmatišką požiūrį formuojamas laisvės atėmimo bausmės vykdymas turi žvelgti į kalinamo žmogaus perspektyvą ir visuomenės interesus. Įkalinimas yra pats blogiausias būdas ir forma siekti asmens integracijos, tačiau, laisvės atėmimo bausmei esant sudėtine bausmių sistemos dalimi, jos kuriama integracijai nepalanki realybė turi būti išnaudojama pozityviems pokyčiams, kad netaptų itin žalinga. Tam būtina:

a) įkalinimo sistemoje ir teismų praktikoje aiškiai deklaruoti vienintelį laisvės atėmimo bausmės vykdymo tikslą – įkalinimo asmens socialinę integraciją, nesivadovaujant daug platesniais bausmių įtvirtinimo ir taikymo tikslais – būtent tokių tikslų santykį diktuoja sisteminis Lietuvos teisės aktų aiškinimas, tarptautiniai standartai, daugelio kitų Europos šalių teorija ir praktika;

b) asmens integracijos priemonės negali būti atsitiktinės, nekokybiškos, nenuoseklios, neatitinkančios realių nuteistojo poreikių, formalios; jos turi būti individualizuotos, išbandytos ir empiriškai patvirtintos, planuojamos kaip sudėtinės nuoseklios integracijos dalys, jei būtina – toliau tęsiamos paleidus į laisvę lygtinai;

c) tik tinkamai paruoštas įkalinimo įstaigų personalas gali kurti nuolat save reflektuojančią ir besimokančią įkalinimo sistemą; tinkami, pasitikėjimu ir pagarba paremti santykiai tarp personalo darbuotojų ir kalinių yra būtina ne tik palankios atmosferos įstaigoje, bet ir pozityvaus pokyčio sąlyga;

d) kalinimo sąlygos turi atitikti žmogaus orumą išsaugančius ir žmogaus teises užtikrinančius standartus; iš sovietinės sistemos paveldėta įkalinimo įstaigų infrastruktūra nepateisina esamos padėties, kai minimalūs gyvenamojo ploto dydžiai yra gerokai mažesni už tuos, kurių pagrįstai reikalauja Kankinimų prevencijos komitetas;

e) darbas ir mokymasis yra svarbios stabilumą užtikrinančio ir gyvenimui laisvėje ruošiančio kalinimo prielaidos; mokymosi rodikliai Lietuvos įkalinimo įstaigose gerėja, tačiau dirbančių kalinių skaičius yra vis dar labai mažas ir nėra jokių perspektyvų, kad jis artimiausiu metu imtų didėti;

f) įkalinimo atvėrimo formos ne tik leidžia sumažinti kalinimo žalą, mažinti subkultūros įtaką, bet ir leidžia lengviau pakelti monotonišką kalinimo kasdienybę, suteikia daugiau galimybių dirbti ir mokytis laisvėje, dalyvauti socialinės integracijos programose, palaikyti pozityvius socialinius ryšius; tačiau trumpalaikės išvykos esant įvairiems pagrindams Lietuvoje suteikiamos itin retai, o efektyvi atvirų įkalinimo įstaigų koncepcija vis dar nėra sukurta.

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos įkalinimo sistema kol kas nuėjo dar tik labai trumpą kelią nuo totalitarinės sistemos sienų. Būtinai tolesni ir kardinalūs pokyčiai, nes ilgai atotrūkis nuo Europos standartus atitinkančio įkalinimo gali tik dar labiau didėti.

LITERATŪRA

I. Mokslinės publikacijos

1. *Bertram C.* Wider den organisierten Beziehungsabbruch. Entlassungsvorbereitung als kontinuierliches Hilfeangebot in einem vernetzten System // *Rehn G., Nanninga R., Thiel A.* (Hg.) Freiheit und Unfreiheit. Arbeit mit Straftätern inneralb und außerhalb des Justizvollzuges. Herbolzheim: Centaurus Verlag, 2004, p. 430–446.
2. *Бланков А. С., Фокин В. М.* Уголовно-исполнительное право Российской Федерации. Москва, 2003.
3. *Blaževičius J., Dermontas J., Stalioraitis P., Usik D.* Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
4. *Blaževičius J., Švedas G., Usik D.* Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso komentaras. Vilnius: TIC, 2004.
5. *Böhm A.* Strafvollzug. 2. Aufl. Juristische Bücher. Band 14. Frankfurt am Main: Alfred Metzner Verlag, 1986.
6. *Cavadino M., Dignan J.* Penal System. An Introduction. 4th Edition. Los Angeles et all: Sage Publications, 2007.
7. *Christie N.* Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. Vilnius: Eugrimas, 1999.
8. *Cornel H.* Resozialisierung – Begriff, Inhalt und Verwendung // *Cornel H., Kawamura-Reindl G., Maelicke B., Sonnen B.-R.* (Hrsg.) Handbuch der Resozialisierung. 2. Aufl. Nomos Verlagsgesellschaft: Baden-Baden, 2003, p. 13–53.
9. *Drenkhahn K.* Ilgalaikis įkalinimas ir žmogaus teisės. Tarptautinio mokslinio tyrimo rezultatai. Greifswaldo universitetas, Teisės institutas, 2009. Prieiga per internetą: <<http://teise.org/data/11ilgalikis-ikalinimas.pdf>>.
10. *Drenkhahn K., Dudeck M., Dünkel F.* (Eds.) Long-Term Imprisonment and Human Rights (Routledge Frontiers of Criminal Justice). Routledge, 2014.
11. *Dünkel F., Drenkhahn K.* Behandlung im Strafvollzug: von „nothing works“ zu „something works“ // *Bereswill M., Greve W.* (Hrsg.) Forschungsthema Strafvollzug. Baden-Baden: Nomos Verlag, 2001, p. 387–417.
12. *Dünkel F., Kunkat A.* Zwischen Innovation und Restration. 20 Jahre Strafvollzugsgesetz – eine Bestandsaufnahme // *Neue Kriminalpolitik*, 1997, Heft 2, p. 24–33.
13. *Dünkel F.* Strafvollzug und die Beachtung der Menschenrechte – Eine empirische Analyse anhand des Greifswalder „Mare-Balticum-Prison-Survey“ // *Müller-Dietz H., u. a.* (Hrsg.) Festschrift für Heike Jung. Baden-Baden: Nomos-Verlag, 2009, p. 99–126.
14. *Dünkel F.* Vollzugslockerungen und offener Vollzug – die Bedeutung entlassungsvor-

- bereitender Maßnahmen für die Wiedereingliederung von Gefangenen // Zeitschrift für Strafvollzug und Straffälligenhilfe, 2009, Nr. 58, p. 192–196.
15. Eisenhardt T. Strafvollzug. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1978.
  16. Филимонов О. Уголовно-исполнительное право России. Москва, 2004.
  17. Foucault M. Disciplinuoti ir bausti. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
  18. Franklis V. E. Žmogus ieško prasmės. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1997.
  19. Hammerschick W. Arbeit im Strafvollzug – Rechtslage und Realität im europäischen Vergleich // Hammerschick W., Pilgram A. (Hrsg.) Arbeitsmarkt, Strafvollzug und Gefangenearbeit. Baden-Baden, 1997, p. 71–85.
  20. Hassemer W. Warum Strafe sein muss. Ein Plädoyer. Ullstein Buchverlage GmbH: Berlin, 2009.
  21. Įkalinimo sąlygų stebėsenos indeksas. Metodologija ir bandomojo tyrimo rezultatai. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2015.
  22. Jokubauskas M. Pataisos įstaigų personalo veiklos humanizavimo prielaidos atsižvelgiant į tarptautinius teisinius standartus // Jurisprudencija, 2007, Nr. 12 (102), p. 88–94.
  23. Kaiser G. Kriminologie. 3. Aufl. Heidelberg: Müller Verlag, 1996.
  24. Kaiser G. Strafvollzugssysteme im Rechtsvergleich // Gesellschaft für Rechtspolitik (Hrsg.) Bitburger Gespräche, Jahrbuch 1986/2, p. 65–86.
  25. Kury H., Brandenstein M. „Naujo poreikio bausti“ klausimu – ar griežtesnės bausmės yra veiksminga nusikalstamumo prevencijos priemonė? // Teisės problemos, 2009, Nr. 2 (64), p. 5–61.
  26. Kūris E. Koordinaciniai ir determinaciniai konstituciniai principai // Jurisprudencija, 2002, t. 27 (19), p. 59–74.
  27. Lankauskas M. Dirbančių nuteistųjų valstybinio socialinio draudimo reguliavimo ypatumai ir perspektyvos Lietuvoje // Teisės problemos, 2012, Nr. 2 (76), p. 68–95.
  28. Laubenthal K. Strafvollzug. 3. Aufl. Berlin/Heidelberg: Springer Verlag, 2003.
  29. Leyendecker N.-A. (Re-)Sozialisierung und Verfassungsrecht. Berlin, 2002.
  30. Mathiesen T. Überwindet die Mauern! Die skandinavische Gefangenenbewegung als Modell politischer Randgruppenarbeit. Neuwied: Luchterhand, 1979.
  31. Morgan R. The Proper Use of Imprisonment // Jewkes Y. (ed.) Prisons and Punishment. Volume 1. The Meaning of the Prison. Los Angeles et all: Sage Publications, 2008.
  32. Müller-Dietz H. Probleme der Strafvollzugsvergleichung // Schwind H.-D., Berz U., Geilen G., Herzberg R. D., Warda G. (Hrsg.) Festschrift für Günter Blau, Berlin/New York: Verlag de Gruyter, 1985, p. 515–535.

33. *Наташев А., Стручков Н.* Основы теории исправительно-трудового права. Москва, 1967.
34. *Rehn G.* Grundlegende Überlegungen zur Planung und Gestaltung Sozialtherapeutischer Einrichtungen im Justizvollzug // *Rehn G., Nanninga R., Thiel A.* (Hrsg.) Freiheit und Unfreiheit. Arbeit mit Straftätern innerhalb und außerhalb des Justizvollzuges. Herbolzheim: Centaurus Verlag, 2004, p. 200–218.
35. *Sakalauskas G.* Ar prasminga probacijos tarnybų darbą vertinti pagal probuojamųjų recidyvą? // *Teisės problemos*, 2014, Nr. 4 (86), p. 5–28.
36. *Sakalauskas G., Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A.* Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 8. Vilnius: Teisės institutas, 2012.
37. *Sakalauskas G.* Globalizacijos įtaka laisvės atėmimo bausmės vykdymui // *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai* (vyr. moksl. red. Gintaras Švedas). Vilnius: Registrų centras, 2014, p. 123–140.
38. *Sakalauskas G.* Įkalinimo atvėrimas: prielaidos ir galimybės Lietuvoje // *Teisė*, 2013, Nr. 89, p. 37–54.
39. *Sakalauskas G.* Įkalinimo tikslų labirintuose // *Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje* (vyr. moksl. red. Gintaras Švedas). Vilnius: Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 2010, p. 133–153.
40. *Sakalauskas G.* Ką liudija didėjantis baudžiamasis represyvumas Lietuvoje? // *Kriminologijos studijos*, 2014, Nr. 2, p. 95–136.
41. *Sakalauskas G.* Kalinių ir darbuotojų santykių įkalinimo įstaigose svarba nuteistųjų integracijai ir įstaigoje vyraujančiai atmosferai // *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika (STEPP)*, 2015, Nr. 10, p. 52–67.
42. *Sakalauskas G., Kalpokas V.* Nuteistųjų ir grįžusiųjų iš įkalinimo įstaigų integracijos modelis. Teisės instituto mokslo tyrimai, t. 10. Vilnius: Eugrimas, 2012.
43. *Sakalauskas G.* Kriminologiniai laisvės atėmimo bausmės aspektai // *Teisė*, 2000, Nr. 35, p. 80–90.
44. *Sakalauskas G.* Lygtinis paleidimas iš įkalinimo įstaigų įsigaliojus Probacijos įstatymui: teorija ir praktika // *Teisės problemos*, 2013, Nr. 4 (82), p. 5–39.
45. *Sakalauskas G.* Nusikalstamumo sampratos dilema // *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika (STEPP)*, 2009, Nr. 5, p. 123–132.
46. *Sakalauskas G.* Socialinės ir ekonominės naujų laisvės atėmimo bausmės atlikimo formų taikymo prielaidos Lietuvoje // *Teisės problemos*, 2006, Nr. 4 (54), p. 5–49.
47. *Sakalauskas G.* Strafvollzug in Litauen. Kriminalpolitische Hintergründe, rechtliche

- Regelungen, Reformen, Praxis und Perspektiven. Schriften zum Strafvollzug, Jugendstrafrecht und zur Kriminologie. Band 24. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2006.
48. *Scheerer S.* Exorbitante Zunahme heimlicher Ermittlungen. Nachruf auf Winfried Hassemer (1940–2014) // *Neue Kriminalpolitik*, 2014, Band 1, p. 3–5.
49. *Schittenhelm U.* Strafe und Sanktionensystem im sowjetischen Recht. Grundlinien der Kriminalpolitik von den Anfängen bis zum Ende des Sowjetstaates. Freiburg i. Br., 1994.
50. *Schwind H.-D.* Zum Sinn der Strafe und zum Ziel (Zweck) des (Straf-)Vollzugs // *BewHi*, 1981, Nr. 28, p. 351–354.
51. *Стручков Н.* Советское исправительно-трудовое право. Москва, 1977.
52. *Стручков Н., Ткачевский Ю.* Советское исправительно-трудовое право. Москва, 1983.
53. Tarybinė baudžiamoji teisė. Vilnius, 1972.
54. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.
55. *Usik D.* Tarptautinių baudžiamosios justicijos standartų realizavimo aspektai vykdant laisvės atėmimą // *Socialinių mokslų studijos*, 2010, Nr. 4 (8), p. 339–355.
56. *Van Zyl Smit D., Dünkel F.* Prison Labour: Salvation or Slavery? Aldershot: Ashgate, 1999.
57. *Walter M.* Strafvollzug. Stuttgart: Boorberg Verlag, 1991.
58. *Ward T., Maruna S.* Rehabilitation. London, 2007.
59. *Zierlein K. G.* Pagrindinių teisių apsauga baudžiamojoje, baudžiamojo proceso ir bausmių vykdymo teisėje, atsižvelgiant į Vokietijos Konstitucinio Teismo praktiką // *Teisė*, 2000, Nr. 36, p. 119–127.
60. *Зубков А.* Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века. Москва, 2003.
61. *Žilys J.* Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje // *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 12 (90), p. 15–23.

II. Teisės aktai

62. Europos konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą // *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 86-2393.
63. Europos Parlamento rezoliucija dėl kalinimo sąlygų ES (2011/2897(RSP), priimta 2011 m. gruodžio 15 d.
64. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (82) 16 dėl trumpalaikių išvykų kaliniams. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.

65. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (87) 3 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.
66. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (92) 16 dėl Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.
67. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2003) 22 dėl lygtinio paleidimo (parolio). Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.
68. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2003) 23 dėl kalėjimų administracijų darbo su nuteistais iki gyvos galvos ir kitais ilgam terminui nuteistais kaliniais. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.
69. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.
70. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija CM/Rec (2008) 11 dėl Europos taisyklių nepilnamečiams teisės pažeidėjams. Prieiga per internetą: <<http://hub.coe.int/en/>>.
71. Jungtinių Tautų tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės, priimtose 1957 m. liepos 31 d. // Jungtinių Tautų dokumentų rinkinys. Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji justicija. Standartai ir normos (sudarytojas M. Aidukas). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
72. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. 4/07-174 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2001 m. gruodžio 27 d. įsakymo Nr. 112 „Dėl asmenų, kuriuos rengiamasi paleisti iš laisvės atėmimo vietų, teisinio ir socialinio švietimo programos patvirtinimo“ pakeitimo“, priimtas 2003 m. rugsėjo 24 d. // Valstybės žinios, 2003, Nr. 92-4182.
73. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. 4/07-133 „Dėl individualaus darbo su nuteistuoju knygelės pildymo metodinių nurodymų patvirtinimo“, priimtas 2004 m. gegužės 24 d. // Valstybės žinios, 2004, Nr. 87-3193.
74. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-42 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2006 m. kovo 28 d. įsakymo Nr. 4/07-95 „Dėl nuteistųjų paleidimo iš laisvės atėmimo vietų parengiamojo darbo instrukcijos patvirtinimo“ pakeitimo“, priimtas 2007 m. vasario 9 d. // Valstybės žinios, 2007, Nr. 21-812.
75. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-315 „Dėl nuteistųjų mąstymo ir elgesio korekcijos programų diegimo ir plėtros Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje aprašo patvirtinimo“, priimtas 2010 m. gruodžio 13 d. // Valstybės žinios, 2010, Nr. 149-7658.
76. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-176 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingu-

- mo ministerijos direktoriaus 2006 m. kovo 28 d. įsakymo Nr. 4/07-95 „Dėl nuteistųjų paleidimo iš laisvės atėmimo vietų parengiamojo darbo instrukcijos patvirtinimo“ pakeitimo“, priimtas 2012 m. gegužės 18 d. // Valstybės žinios, 2012, Nr. 59-2984.
77. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, patvirtintas įstatymu Nr. IX-994, priimtu 2002 m. birželio 27 d. // Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3084 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
78. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Nr. 194 „Dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“, priimtas 2003 m. liepos 2 d. // Valstybės žinios, 2003, Nr. 76-3498 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
79. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Nr. 1R-173 „Dėl teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymo Nr. 194 „Dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo pakeitimo“, priimtas 2012 m. birželio 27 d. // Valstybės žinios, 2012, Nr. 74-3862.
80. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos pataisos darbų kodeksas, priimtas 1971 m. liepos 15 d. įstatymu Nr. VIII-7 // LTSR įstatymų sąvadas, 1971-07-15.
81. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolais Nr. 11 ir Nr. 14 // Valstybės žinios, 2011, Nr. 156-7390.

III. Statistika, veiklos ataskaitos ir publikacijos žiniasklaidoje

82. 21st General Report of the CPT, CPT/Inf(2011)28.
83. *Bendžius S.* Gyvenimas Lukiškių kalėjime: amžina prietema, žiaurūs nusikaltimai ir religiniai atsivertimai // Delfi.lt, 2013 06 09.
84. CPT standartai. 2003. CPT bendrųjų ataskaitų „svarbiausieji skyriai“. Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (CPT). Europos Taryba. CPT/Inf/E (2002) 1-Rev. Lietuviškai.
85. CPT-Standards, CPT/Inf/E(2002)1 – Rev. 2015 English.
86. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos parengta Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė, 2014 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys.
87. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Planavimo ir projektų valdymo skyriaus Išaiškintų neteisėtų ryšių, paimtų draudžiamų daiktų ir kriminogeninės būklės kalinimo įstaigose ataskaitos. 2004–2014 m. sausio–gruodžio mėn. duomenys
88. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos metinės veiklos ataskaitos.
89. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Socialinės reabilitacijos tarnybų veiklos ataskaitos 1999–2015 m.
90. Laiškai į laisvę 2000. Nuteistųjų kūrybos konkursas. Vilnius: Rosma, 1999.

91. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ataskaita dėl priemonių, kurių buvo imtasi ar kurių numatoma imtis, siekiant įgyvendinti Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą (CPT) 2012 m. lapkričio 27 d. – gruodžio 4 d. vizito Lietuvoje ataskaitoje nurodytas rekomendacijas. CPT/Inf(2014) 19.
92. *Lukaitė A. A.* Marijampolės pataisos namų realybė kalinių lūpomis // *Bernardinai.lt*, 2010 08 25.
93. *Povilaitis N.* Kalinio mirtis atskleidė siaubingas Pravieniškių kolonijos taisykles // *Lrytas.lt*, 2013 03 25.
94. Pravieniškių pataisos namų-atvirosios kolonijos 2012–2014 metų veiklos ataskaitos. Prieiga per internetą: <http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/praviensp-n-ak/veikla-mpn_255_372/planavimo-dokumentai_241_259_376.html>.
95. *Rapalavičiūtė L.* Jei norim ištiesti pagalbos ranką, negalime laikyti sugniaužę kumščiu // *Bernardinai.lt*, 2011 06 23.
96. Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 November to 4 December 2012. CPT/Inf (2014) 18. Strasbourg, 4 June 2014.
97. Vilniaus pataisos namų 2012–2014 metų veiklos ataskaitos. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/vilniausp-n/istorija-238-256-y91e/ataskaita_405/ataskaita.html>.
98. Žmogaus teisių stebėjimo instituto ataskaitos apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje. Prieiga per internetą: <www.hrmi.lt>.

IV. Teismų praktika ir teisės aktų projektai

99. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 m. liepos 15 d. sprendimas byloje *Kalašnikovas prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 47095/99.
100. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. balandžio 7 d. sprendimas byloje *Karalevičius prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 53254/99.
101. Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. balandžio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-308/2008.
102. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIIP-3021 (Projektas-4, 2015-04-27).
103. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2015 m. gegužės 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-141-858/2015.
104. Vokietijos Konstitucinio Teismo 2012 m. lapkričio 7 d. sprendimas (BVerfG, 2 BvR 1567/11 vom 7.11.2012).

Dr. Gintautas SAKALAUSKAS
Litauisches Institut für Recht,
Abteilung für Kriminologische Forschung

DIE BEDINGUNGEN IM STRAFVOLLZUG UND DIE VORAUSSETZUNGEN FÜR DIE RESOZIALISIERUNG DER GEFANGENEN

Zusammenfassung

Im Aufsatz werden die grundsätzlichen Fragen der Bedingungen im Strafvollzug behandelt und diese als die wichtigen Voraussetzungen für die Integration der Gefangenen in die Gesellschaft betrachtet. Nur ein humaner und auf die Menschenwürde achtender Strafvollzug kann solche Voraussetzungen schaffen. Dabei wird betont, dass der Strafvollzug wahrscheinlich der schlechteste Ort für die Resozialisierung ist, aber bis die Freiheitsstrafe eine Realität der Strafpolitik darstellt und immer noch als *ultima ratio* verhängt wird, muss auch unter diesen ungünstigen Bedingungen für mögliche positive Entwicklungen gesorgt werden.

Dabei ist zuerst eine klare Differenzierung zwischen den Straf- und Strafvollzugszielen sehr wichtig. Die anderen Voraussetzungen für den resozialisierenden Strafvollzug sind: die planmäßige und individualisierte Vorbereitung auf das Leben in der Freiheit, die auf den gegenseitigen Respekt ruhenden und konstruktiven Beziehungen zwischen dem Personal und den Gefangenen, der angemessene Haftraum und die anderen Lebensbedingungen, die Arbeit und die Ausbildung, die Strafvollzugslockerungen. Diese Aspekte des Strafvollzuges werden unter Berücksichtigung der internationalen Standards sowie der internationalen Praxis analysiert. Als Hauptfolgerung wird die These formuliert, dass der Strafvollzug in Litauen immer noch sehr von der alten totalitären Tradition geprägt ist und eine grundsätzliche Reform braucht. Die in diesem Aufsatz dargestellten theoretischen und praktischen Probleme der Bedingungen im Strafvollzug werden auch als eine Bestandsaufnahme und eine Grundlage für eine empirische Forschung gedacht, die demnächst in den litauischen Strafanstalten nach dem entwickelten Fragebogen für die Gefangenen durchgeführt wird.

Straipsnis redakcijai įteiktas 2015 m. gegužės 25 d.